

פרק ב

לבעיות מילונאיות

אין בדעתנו להיכנס לבעיות, שמעמידה המילונות בכללה, ולבעיות רבות שיוצרת המילונות העברית בפרט. בעניינים הקשורים לעברית נתקיימו לאחרונה דיונים וכירורים הנוגעים בעריכת המילון ההיסטורי¹, או למשל בעריכת מילון לעברית החדשה²; לצורך לקסיקון כזה שלפנינו, שבא לשקף תחום מצומצם בלבד בהיערכות הלשון וברובד מסוים בדרך סינכרונית, עמדה בעיקר בעיית קביעתם של ערכים-לקסמות. בעיקבות זה הן הייתה הכוונה להכריע על מספר הפעלים, שנתחדשו ברובד התנאים. אין ספק, שלגבי הפועל בעברית הסימן המינימלי לערך הוא השורש (תלת-עיצורי או מרובע), אך לאחרונה עורר ד' טנא בצדק את השאלה, האם תוכנו של השורש העברי ערוך, ואם מקביל הוא להיערכות הביטוי³, דהיינו, האם מסמן זה ניתן לחלוקה ליחידות קטנות הימנו או ליחידות שונות גוון. ידוע אמנם על פעלים רבים, שאם נמיר בהם חלק זעיר מן המסמן המינימלי, ייגרר מיד שינוי בתוכנם (במסומן)⁴, אך יש גם כאלה, שעם המרה כזו לא תחול כל תזוזה בתוכנם, אך מקבלים אנו למסומן אחד שני סימנים מינימליים שונים, ואין תמיד התאם בין כל היסודות הלשוניים ובין ביצועיהם הפיסיקאליים (ההגאים). יתר על כן, עוד מתקבצים לנו הומונימים נוספים. מהו אפוא גבול השורש העברי בראייה היסטורית?

למען הבהרת כוונתנו נמשיך בעיקבות הדוגמה, שהזכירה ד' טנא. ברור הוא, למשל, שבשינוי פונימה בשורש כגון: גבר-קבר, שאינו אלא שינוי בכיצוע, בהבדל באופן החיתוך בין ג-ק (קולי או אטום, הקו"ף אולי נחצי) נגרר גם שינוי במישור התוכן (במסומן), אך יש אשר נמצא שינוי כזה, כגון: גלף₂ (כך בספרא כ"ר) > 'קלף', ולא נגרר שינוי במשמעות, ולעומת זה יצר הומונים: גלף, engrave,

- 1 ראה ז' בן-חיים, "דרך חדשה במילונאות", דברי הקונגרס (תשכ"ט), עמ' 427 ואילך, וספרות כללית, שהוזכרה שם, עמ' 428, הערה 2. לשוננו כג, עמ' 102-123 (ושם סקירה על מילוני לעז בעמ' 103-116).
- 2 ראה מ' גושן-גוטשטיין, מבוא למילונאות (של העברית החדשה), תשכ"ט, וספרות שהזכרה שם, עמ' 3-5.
- 3 ד' טנא, לשוננו לב, עמ' 174-175. ושאלות אחרות ראה ע' אורנן, על בסיסים ושורשים, האוניברסיטה, 16 חוברת ב, עמ' 15-22.
- 4 השתמשנו כאן במונחים המקובלים, שטבע אותם דה סוסייר *F. de Saussure, Course in General Linguistics* (tr. by W. Baskin) 1959, שהלשון היא מערכת סימנים: "לשון" (Langue) (Sprache), "דיבור" — (Rede) Parole, כפי שהלשון מתבצעת למעשה, כשהיא נהגית בפי היחיד הדובר. המסמן (הביטוי — s), המסומן (התוכן — S), משמעות (R). ראה פרטים גם בסקירתו של ח' רחן, האנציק' העברית, כחן ערך "בלשנות", עמ' 974-972.

לקסיקון הפועל

גלף₂ peel = (קלף), ושניהם חדשים מצויים בלח"א ואינם במקרא. או 'כרסם' (מקרא) < 'קרסם' (לח"א), והקו"ף נהגה כעיצור נחצי? ויש שיבוא שינוי ברובד התנאים כתוצאה מדרך הגיית הגרונים, אך גם הצורה המקראית לא נעלמה, ושניהם מצויים זה ליד זה: 'גמא' < 'גמע' (בלח"א + גמא, גמה) — השני מצוי בניבי ארמית מזרחיים.

שינויים כאלה ב"דיבור", שהם עניין של מעתקים בהגייה, ושמן רק של כתיב לוקאלי מסוים, מביאים לידי שינוי במצב ה"לשון". יהיה אפוא צורך בשני ערכים למסומן אחד, אם ברצוננו להבליט את השינויים, שחלו בהיערכות הלשונית בתוך תקופה אחת או במהלך ההיסטורי של התקופות, במקרה שלנו בלשון התנאים לעומת המקרא. הוא הדין ביצירת מרובעים; במקרא רק 'נוע' או 'משש', בלח"א רק: 'נענע' או 'משמש'. האם אלה גיווני משקל או בניין, יצירה בתחום הגזירה, או יחידת ביטוי מינימלית ברובד זה, שהיא השורש המרובע, ובעיקבות זה השתנה משהו באוצר המלים, ואף יש לקבוע להם ערך מילוני חדש?⁵ ומכאן לבעיית ההומונימיות, שנרמזה לעיל, שורשים שוויו-אותיות, אך משמעותם שונה ורחוקה זו מזו. אם נפרזי בהפרדות, יגדל ויתרחב מספר המסמנים, שייחשבו לקסמות חדשות. נדמה, שדברים אלה אינם ערוכים, והמילונאי קובע לו את שיטתו, וגם שאלת הגבולות, אימתי נוצר למעשה שורש חדש, אינה קבועה, והיא שאלה סבוכה.

1. מעתקי עיצורים כבעיה מילונית

מילוני המקרא, למשל, וכן בקונקור' של מאנדלקרן, שעל-פיהם מגיעים למניין הפעלים בעברית המקראית, מביאים את חתף-חטף, שחל בהם שינוי מינימלי בלבד במערכת הביצועים הפונימיים, כשני ערכים נפרדים. בקונקור' 'חתף' הוא אח ל'חטף', על אף שאין שום שינוי סמנטי ביניהם ("יהחף" — איוב ט,יב),⁶ והשווה מילון BDB בערכיהם הנפרדים. וכן נתן-נתס (איוב ל,יג); ויש מהם היוצרים הומונימיים, כגון: תאב-תעב, נטש-לטש. לעתים יש לשינויים כאלה ביסוס, שאחד מהם מצוי בשפה שמית מקבילה. 'בזר' (במקרא) הוא ארמי, אח ל'פור' העברי. נהג₂ — "מנהגות כקול יונים" (נחום ב,ח) = 'נהק', ומוצאים 'נהג' בהוראה זו בערבית ובסורית,⁷ ובוודאי סגר-סכר. הווה אומר, שהכירו בכל אלה כשורשים חדשים, כעצמאיים לכל דבר.

אם נעניין היטב נמצא, שאפילו כלפי שינוי כתיב זעיר, לכאורה, שינוי ש-ס, שספק אם הם פונימות שונות (כביכול שני סימנים לביצוע אחד), אין לנהוג בפזיזות. במילון BDB נמצא "סוכרים" (עזרא ד,ה) = 'סוכרים', כערך מיוחד, 'סכר₂', אע"פ שהוא, כנראה, מסימני הכתיב המצוי בלשון חז"ל בהשפעת הארמית. הקונקור' מפנה אל 'סכר'. אבל "דודו ו מ ס ר פ ו" (עמוס ו,י) כלל בתוך הערך 'שרף' המצוי, ומפנה אליו ברמיזה אצל 'סרף' במקומו. גם כאן נתגלה כינתיים, שיש לנקוט זהירות, שאכן הוכיח "קוטשר במאמר מאלף⁸, שלפנינו שורש שונה הקשור לעציי-שרף, והכוונה, שהיו סכים (מסרפים) את המת במיני בשמים, ורמז לכך בשימוש המיוחד בבניין השונה מן השימוש הרגיל ב'שרף', בבניין פיעל⁹.

5 יש טוענים לקבוע כך לכל שינוי משמעות במלה (R), לינגוויסטים כגון A. Gardiner, *Speech and Language*², Oxford 1951, p. 166, וכך יהיה לשימושים מטאפוריים, לניבי לשון וכד'.

6 ועיין מה שהעיר טור-סיני בפירושו לספר איוב, חשי"ד, עמ' 99. ומצוי בתי"ו גם במגילות ים המלח: "כול מזומתם לחתוף" (הדיות ה,י), וכן בספר בן-סירא טו,יד (ראה עוד בקונקור'). וראה בת"ק לאיוב ט,יב: "חתפהו" (וראה שם, עמ' 14). בערב' حفف — מוות, השווה גם קדרי באל"מ ג, עמ' 281.

7 וראה ש' ליברמן, לשוננו לב, עמ' 94.

8 י' קוטשר, לשוננו כא, עמ' 255-257.

9 לפי זה אין צורך להוסיף בלח"א 'שרף' כשורש פועלי חדש, שהביאו יאסטרוב ובי' על-פי "שירפה (סירפה) בשרף" (ת' מקו' וז), כא — (21/659). שכן ישנו כבר במקרא, לפי קוטשר:

לבעיות מילונאיות

יוצא אפוא, שבמקרא לרוב נמנים הפעלים גם בהתחשב בשינויים בביצועים הפיסיקאליים בלבד. גם המעיין לדוגמה במילון למנדאית, ששם רגילות קומוטאציות בשורשים, ימצא, ששינויים רבים מסוג זה, אף ללא מעתק מסנטי, גוררים רישומה של לקסמה חדשה (בתוספת רמיזה למקבילתה)¹⁰. בלשון חז"ל מרובים החילופים מסוגים שונים, גם בשל המסגרת הרופפת של כתיב היד. לגבי המילון ההיסטורי כנראה מוסכם, שיש להביא במילון את כל כתיבי המלים, אך לא הוכרעה השאלה, אם כל אחד יבוא כערך לעצמו, או יש לקבוע ערך רק על-פי הכתיב שיוחזק לתקין. מוצע לייסד והותה של מלה על אחדות משמעותה, ועוד יהיה צורך להכריע מה יהיו "ראשי הערכים"¹¹. פרופ' קוטשר בדרכו המילונאית הביע הרהורים על אפשרות קביעת ערך ראשי על-פי קנה מידה בלשני, והיה לו ספק, אם הוא בלבד יכול להכריע במקרה כזה על התקינות¹².

תוך מהלך העבודה כאן נוכחנו בצורך להעדיף מכמה טעמים את הדרך הראשונה, ואח"כ לנסות להבדיל בין הבוחן המילוני לבוחן הבלשני-היסטורי למען מניין השורשים¹³. לפי זה הבאנו כל בן-זוג מן המסמנים כערך עצמאי עם העדים שלו (ממקורות שונים או מכתיב), ורמיזה בסוף הערך בדרך ה"איזכור" לערך אחר, שהוא שורש קרוב לו או "צורה משנית". אין אפוא צורך בערכים "נדחים", וכל לקסמה היא בבחינת "ערך קיים"¹⁴. הבניינים הם תת-ערכים, וכך גם שינויים שהם תוצאת התפתחות סמנטית פנימית של שורש אחד. וכמה טעמים לכך; למרות שהצד הטכני נראה כאן גובר על הצד הבלשני, חיוני הוא בתחום הפועל בלשון חז"ל, ונייכות, כי הדרך הקלה, לכאורה, היא גם היעילה והנאמנה ביותר.

(א) כל עדות נראית ברורה לפי מקורותיה, נוצרת אחידות ונמנעת ערבוביה בערכים ובהיערכות. (ב) נמנעות התלבטויות מיותרות לקביעת "ערך ראשי", כי לעתים די מזומנות אין בוחן ברור לקביעה איוה יסוד הוא התקין והמקורי, כגון: כאר-כער¹⁵, נפץ-נפס-נפט, ספסף-צפסף-פספס, לשתי צורות לפחות יש תמיד סמוכין בארמית.

(ג) גם אם היסוד הבלשני מחוור, אין הוא עומד ביחס מתאים לתפוצה. ל'כרסם' עדות אחת במקרא לעומת 'קרסם' $8 \times$ בלח"א. 'צחב' $2 \times$ (והוא דווקא המייצג את היסוד האטימולוגי) — צהב, $6 \times$. 'לערע' יש עדויות במספר זעום, מצוי גם בניבי ארמית מסוימים (והוא דווקא המקורי, לפי הערב-ערע), אך ריבוי 'ארע', הוא הנפוץ גם בניבי ארמית שונים, ונוצר כנראה בדרך דיסימילציה ('ע"ד שמש < שָׁמַס).

(ד) אין גבולות בטוחים לקביעה, מתי לפנינו שגיאה מיכאנית של הסופר, ומתי כאן סימן למבטאים שונים או ליסודות ששימשו בלשון זה בצד זה. ודין של שינויים מטשטושי הגייה, שיצרו "זהות צלילית", כגון: א-ע, ו-ב, ודאי אינו כדין שינויים כתוצאה מ"דמיון צלילי" כגון: ב-פ, ג-ק, צ-ס, המשתנים בהקשרים פונטיים מסוימים, וודאי לא שינויים של עיצורים הומואורגניים רחוקים יותר בצלילים: נשל-נשר, שדל-שדר (שני האחרונים שימשו במקביל).

(ה) מקובל הוא להניח, שחילופים פונימיים מסוימים משקפים יסודות שונים, אם לכל בן-זוג יש מהלכים

- 10 ראה דרך משל בערכים: גרב-גרף, זוח-זוע (164), פלג-פלג (374), לגט-לקט (נקט) — 230. ומתווס: זלח (168) — זחל (163). ובדיל כמו: קטם-קרטם' הם שני שורשים בסורית, ברזקלמן 659, 695. ובויק"ר, עמ' קסח: ל ג ש ג ש (=לקשקש) הוא ערך חדש כב"י (יאסטרוב רשמו ב'גשש', ולא נראה שום קשר ביניהם). עיין לשוננו כג, עמ' 121.
- 11 הוא עצמו כולל בספרו הלשון והרקע של מגי"ש, בפרק "שינויי שורשים", גם חילופים מסוג: נחל-נהל, תנים-תנין, רבך-רבך.
- 12 אע"פ שלדעת בן-חיים, דברי הקונגרס (תשכ"ט), עמ' 431, הערה 13, יפה כוחו של עיקרון זה למילון ההיסטורי, ולא למילון סינכרוני, וראה מה שמביא שם בשמו של L. Orzhagh.
- 14 ראה מ' גושן-גושטיין, שם עמ' 29-30, ובעמ' 31 מעיר על לשון חז"ל. יהיה אפוא בדרכנו משום ניסיון חדש לפחות בתחום הפועל בלשון התנאים.
- 15 ראה התלבטויות אצל י' קוטשר, מחקרים, עמ' 50, הערה 139 שם. ועיין בערכם בלקסיקון.

לקסיקון הפועל

בשפות שמיות, אפילו שאין שום הבחנה סמנטית בשימושי השורשים, כגון: סגף-סכף, פתק-בתק (ראה ערכם), אך ייתכן שלא מיצינו תמיד את כל האפשרויות, או שבינתיים אין לנו עדויות מספיקות (הנה מצאנו גלף² = קלף, בערבית) לקיום שניהם. ובמה שונה דינם של הנ"ל מאחרים כגון: גמא-גמע (יש בארמית); קפל > כפל (ויש ביניהם ח"ג בכתי"י), נול > נבל, המקובלים כשונים, או פקע/בקע (עיי"ע פקע)? ומדוע נטיל ספקות במקרה של בקר-פקר או על לבה-נבה, שכבר הערנו עליהם לעיל בעקבות חכמינו? יש אפוא הצדקה להפרדה מילונית שיטתית במקרים אלה.

מן האספקט המילוני נמצאה דרכנו, לפי האמור לעיל, כחיונית ויעילה, אך אם שואפים אנו למנות את מספר הפעלים החדשים לפי הבוחן ההיסטורי, עלינו להודות, כי הגבולות אינם בטוחים כלל. נראה לנו, שמוצדק יהיה לצרף למניין החדשים במיוחד את אלה שיש להם עדויות מספיקות ונאמנות במקורותינו, בעלי ביסוס משפה שמית אחרת, אפילו אם בניבי ארמית מסוימים בלבד, ואף את הפעלים ששינויים ממקורם במקרא בא בעקבות השפעה ארמית. האחרים, שקשה להכריע לגביהם, ייחשבו כ"צורות משנה".

נוסף למעתיים פונטיים מקובלים יש גם שינויים הנראים כטשטושים גראפיים, כי קשה בכתב-היד ההבחנה בכתיבת הסופר בין: ד-ר, כ-ב, ה-ח, ס-ם (כגון: פרם/פרס, פקם/פקס) ז-ן, י-ו, ואף ההקשר אינו מועיל לעתים להכרעה בין הצורות. ראה למשל: קוד-קדר, כלשניהם עדויות בארמית, "מגריין-מגריין" — ושתי הנוסחאות מקימות¹⁶, וראה עדר³-עדד, כבד-כבר, וראה בערכים קמו, שעבו, פרן-פרו¹⁷, פחת-פחת, רהן-רהן. י/ו: מכמונין-מכמינין, אשתו-אשתיה¹⁸.

לא כללנו כאן חילופים באימות קריאה: א-ה (מצא-מצה, שהא-שה; אבל ראה קפאה²), השונה מ"קפא, המקראי", וכן לא מקרים שנגרר שינוי, אך שני היסודות מצויים במקרא: טעה < תעה, "ואם ת עו בדבר" (כ"ק סנה' ה,ה = טעו, פארמה, לו)¹⁹, או פצע > בצע (לעניין חוטים)²⁰, וכן ש-ס, שבעיקבות הארמית התלכדו לפונימה אחת, סטה-שטה, סטן-שטן. (כ"ק: שכר-סכר, שאור-סאור). ולכן מיוותרים למשל ה"חדשים", שמנה סגל בסעיף זה (2176); פסק > פשק, או עסק > עשק²¹, סתר > שתר²². מתחום זה כללנו שניים בלבד, שגררו שינויים בשימוש ובמשמעות: 'סבר' — ראה בערכו, רסכל' — "התסכל", שהוא שאילה צורנית מלאה מארמית, והיא ירשה סינונימים מקראיים (כגון "הביט")²³ ונפוצה גם בתרגומים. גם בנידון מקרי המטותיים נבדק כל מקרה לגופו, מה נחשב לשימוש תקין, ומהי שיגאה מיכאנית (ראה לעיל, עמ' 21).

על מעתיקי העיצורים בכללם בלשון חז"ל דנו והעירו רבים, ולא אפרט את המקורות בנפרד בכל תחום. במיוחד הרחיב אפשטיין בעניין הכתיבים האופייניים לטקסטים הא"י, וכן קוטשר בעניין הגרוניים

- 16 וראה תכ"פ מועד, עמ' 303, להפקיד-להפקיר, ליברמן, תר' זרעים 109, צוק' 35/25, או כיר = כיד (לו, כ"מ, ע, ר), וכן: דכן-רכן; נקדן-נקרן, ואין צורך למנות את כולם, כי רבים הם, ויש לנקוט כלפיהם זהירות מרובה. ראה א' גייגר, קבוצת אמרים, עמ' 28-33, קוטשר, לשוננו לא 282, אפשטיין, מבוא לנוה"מ 706 בוכין-כוכין, לשכרו-לשברו (מכש' היא — כ"ק), כוחל-בוהל, תכ"פ מועד 120: כלכול-כנבול-בנכול. וראה שם 472, 492 ועוד.
- 17 ראה א' גייגר, שם עמ' 33, והערות ליברמן, כגון תכ"פ מועד 279, הערה 45.
- 18 ראה דוגמות במאמרי על הנופעל על חילופי י/ו, ספר קוטשר, תש"ם, עמ' 128.
- 19 ואולי הכוונה ל"שכחו", לפי ההמשך (שם): "אם תעו בדבר סופרי היינים מ ז כ י ר ין אותן". ועיי' ג' צרפתי טעה = שכח, לשוננו לב, עמ' 338.
- 20 אבל ראה קוטשר, ערכי א, עמ' 65, בטענו על-כך נגד סגל. וראה במאמרו ל"כלי אריגה", תרכ"ז טז (תש"ה), עמ' 44-48.
- 21 ראה מה שהעיר ח' אלבק, מבוא למשנה, עמ' 144, הערה 23, אפשטיין, מבוא לנוה"מ 1233/4.
- 22 עיי' גורדיס, ספר גינצבורג, עמ' 187-188, והשווה טורסיני, לשוננו ת, עמ' 277.
- 23 ראה להלן במפורט (פרק 4), ואגב זה נציין, כי סכל, המקראי נעלם (יאסטרוטוב מביא מקרה יחידאי שאיננו בכ"י), ואף 'שכל' (מלשון שכל, בינה) כמעט שאינו מזדמן בלח"א.

לבעיות מילונאיות

ועיצורים אחרים²⁴, ואף העוסקים בניבים הארמיים לסוגיהם לא פסחו על סוגיה זו²⁵. סגל דן בכך בספרו בסעיף על "חילופי הגאים", ובהשוואה למקרא מעיר על "חילוף אותיות"²⁶.

מקרא: מ — מצייך, שהיסוד מצוי במקרא, וחילופו בלח"א. = (שוויון) מצייך, ששני היסודות המוחלפים מלח"א הם.

ג ר ו נ י י מ - ל ו ע י י מ

- א=ע: אות-עות(מ), אטם₂ = עטן, אמץ₂ = עמץ, ארע = ערע.
 ע=א: גמע-גמא(מ), דמע₃ = טמא(מ), כער = כאר, עמד₂ = אמד, נסע₂ = נשא(מ),
 עכל-אכל(מ), ערס-ארס (עריס-אריס).
 ה=א: הרץ = ארץ (חוצץ), ח=א: חוץ, חוץ = ארץ(מ).
 ה=ח: גהה₂(=גתה), הדיס = חדס, זהה = זחח, כהה = כחה, כסה₂ = כסח(מ), מהה-מחה(מ),
 פיה-פיח, צהב₂ = צחב, תהב = תחב.
 ח=ה: אחר₂(-אהר), לחת(-להת), נבח₂ = נבה (לבה), רחן = רהן, וראה לבטים ב: תפח-תפה
 (תאפה).
 ח=ע: חסה = עסה (עשה₂ - מ), פצח₂ = פצע (בצע).
 ע=ח: עוג-חוג(מ), עלף₂-חלף(מ), רתע₂-רתח(מ).

רואים אנו סימנים לטשטוש בגרונניים, אך בתחום הפועל לפחות אין הם במידה גדושה, וקשה להכריע על-פיהם על ערעורם המוחלט בתקופה זו. פרופ' קוטשר הופתע למצוא במגילת ישעיהו מיה"מ²⁷ סימנים ראשונים להתערערותם בסוף ימי בית שני, והנה אמנם ממשיכים הם בלח"א. יש מעתקים מסוימים, שנראו לו כבבליים²⁸, כגון: ח < ה, א < ע, אך לפי הבדיקות על הנ"ל אין למצוא אחידות, ויש גם חילופים הפוכים. אף אין אפשרות לציין, שמעתק מיוחד אופייני לכ"י מסוים, שאולי היו בו השפעות בבליות. למשל: "נתאכלו" נשאר בצורתו זו בכתי"י של המשנה, ב"מכ דרשב"י ואף בספרא כ"י, שחשבו לבבלי, ו"נתעכלו" מצוי בח' גם בכ"י. 'כער' מצוי ב"מכ דרשב"י, בכ"י פארמה ולו במשנה וגם בכ"י א"ב"מ, ואין יציבות. רק לעתים גוברת צורה אחת בכ"י מסוים: כיאור (כ"י) - כיעור (כ"י), אוגומת נפש (כ"י) - עגמת נפש (כ"י), צואה (כ"י), - צועה (כ"י), - ת' נשים 82. אבל "עניצי פשתן" (=אניצי) 17/192 גם בכ"י. וראה בתכ"פ מועד 855 על שאלת "עד שיעור" (גם בכ"י). 'אמץ₂' (=עמץ) הוא גלילי, אך נמצא כך גם במנדאית. וכן ה-ח: כהה (בכ"י ובקג"נ) = כחה (כ"י), ולהיפך "החני" (כ"י) - ההני (כ"י). רהן-רחן, חילופין בתוך כ"י אחד (ראה ערכם). וכן: חצצו-הציצו (קג"נ) - חכ"פ מועד 1326. וראה שם גם עמ' 1328: ולחווה (קג"נ) = ולא חווה, ולא היוה. ליברמן מעיר על הרבה מעתקים של א-ע ליד ר"י²⁹, ולכן לא תמיד יש בהם סימן לחילוף לוקאלי בלבד. הוא

- 24 ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ 8 ואילך, 183 ואילך, 473, 1220-1232 ועוד במפתח (אין הוא משקף את כל המצוי בלח"א). י קוטשר, מחקרים, עמ' 12-14, 38, ועל עיצורי הגרון במיוחד, שם עמ' 43 ואילך. ומ' סוקולוף על כ"י וט/30 מבר"ר, לשוננו לג, עמ' 30-33. א' בנדודי, לשון מקרא ול"ח, 213 ואילך. ולפניהם למשל, וייס, משפט לה"מ 81-86; גייגר, קבוצת מאמרים, עמ' 28-33. ועיין דבריי על הרמב"ן, סיני ס (חשכ"ז), עמ' קצ-קצח.
 25 כגון: קוטשר, מחקרים 38, תרביץ לו 399, נלדקה, דקדוק מנדאי, 59 ואילך, והוא NB עמ' 132, דלמן, דקדוק, עמ' 96-106, אפשטיין, ארמית בבליה, עמ' 17-19.
 26 סגל, דקדוק, עמ' 37-40, וראה עמ' 107 (סעיף 176). ואין להסכים לציונים אחדים שלו שם, כגון שאין שום קשר סמנטי בין מלג-מלק, ומניין חום-גום, ואפילו עקם-עקל אינם בגדר מעתקי עיצורים הומואורגניים.
 27 ראה י קוטשר, מגי"ש, עמ' 42-43, ובפרק המחאים עמ' 398-403 (ובעיקר עמ' 402-403).
 28 קוטשר, מחקרים, עמ' 19 ואילך, ערכי א 44, וראה שם הערה 57.
 29 ראה ערכי א, עמ' 108.

לקסיקון הפועל

הדין למעתקים שנחשבו לא"י: ח < ע, ה < ת, שמצאנו גם חילופיהם, ונראו אף בארמית מערבית³⁰. לפיכך התייחסנו לחילופים שבתוך לח"א בין מקורות או בין כתבי-יד, כמעתקים פנימיים, וראינו אותם כ"צורות-משנה" בשעת סיווגם. עדיף לראות במקרים כאלה פועל חדש, אם החילוף הוא בגלגול היסטורי מן המקרא ונתייחד לעתים להוראה מיוחדת כגון: עוג > חוג, מהה > מחה, עכל > אכל.

ע נ ב ל י י מ - ו י ל ו נ י י מ :

ג-ק:	גלף=קלף, ספג=ספק (שפק-מ);	ק=ג: פקם=פגם, קבל=גבל.
ג-כ:	סגף=סכף, בגר-?בכר(מ), פכר-פגרי ³¹ .	
כ-ק:	כלף=קלף ³² , נכש-נקש, עכב-עקב(מ).	
ק-כ:	קבל=כבל(מ), קפל-כפל(מ) קפש-כפש(מ), קרסם-כרסם(מ), רקן=רכן.	

ש פ ת י י מ :

ב-פ: ³³	בסס = פסס, בקק=פקק, בקר = פקר, טבל ₂ - טפל(מ), חבר-תפר(מ), תחב = תחף (ירו).	
פ-ב:	[לבוזין = לפוזין?], עפש - עבש(מ), עקה - עקב(מ), פלפל = בלבל, פקע, - בקע(מ), פתק - בחק(מ), קפל ₃ = קבל(מ), קפץ ₂ -קבץ(מ).	
ו-ב:	יול - יבל(מ), נול-נבל(מ), סור - צבר(מ).	

ש ו ר ק י מ :

ס=צ:	אפס ₂ = אפץ, נפס - נפץ(מ), סור - צבר(מ), קוס = קוץ ₂ , רמס ₂ = רמץ.	
צ=ס:	פצה ₂ = פסה(מ), פצע ₂ - פסע(מ), פקץ = פקס ₃ , ציד-סיד(מ), צנן ₂ = סנן, צפץ ₂ = ספסף, שץ - שסף(מ).	
ז=ש(ס):	זכר ₂ - שכר(מ), [זקף = סקף] ³⁴ .	ש=ז: שכר ₂ - זכר(מ).
ס=ש:	סבר - שבר(מ), סכל ₂ - שכל(מ).	

ש ו ט פ י מ :

ל-נ:	לבה = נבה, סנק - סלק.	
ל-ר:	חתל ₂ - חתר(מ), [לוח - רוח(מ)] ³⁵ , נשר - נשל(מ), שלה ₃ = שרה ₁ , שדל ₂ = שדר.	
ר-נ:	רטש ₂ - נטש(מ), מ-נ: אטם ₂ = עטן.	
ט-ת:	קשט ₂ - קשת, תפח = טפח(גנ"מ), חפל ₂ = טפל(מ)?	
ד-ט:	דמע ₃ - טמא(מ), פרט ₂ - פרד(כ"ק), קרדס = קרטס.	

מ ט ת ז י י מ :

נכש₂ - נשך(מ), עמץ - עצם(מ), עלב - לעב(מ), פספס₂ = ספסף, (רטש₃ - טרש), רמו - רזם(מ).

- 30 בשומרונית חל טשטוש גמור בגרוניים, ומעט באר"נ, ראה מחקרים, עמ' 48, מגי"ש שם.
- 31 ראה על 'פגר' במדור המסופקים.
- 32 ראה בח"ג בערך 'קלף' (לפי כ"י וט/31 בספרא וגנ"מ).
- 33 חילופים אלה ידועים עוד מתקופה קדומה, בכתובות עבריות מימי בית ראשון. למשל באחד מחרסי ערד (מאה 6): בנבשכם-בנפשכם, והבקידם-ההפקידם (אהרוני, כתובות ערד, עמ' 48). וראה צרפתי, ספר קוטלר (תשל"ו), עמ' 116-117. ולחילופי ב-פ במלים שמוצאן זר ראה הערת ב"צ גרוס, לשוננו לב 293; ושם מקורות ביבליוגר' נוספים.
- 34 ראה במדור המסופקים.
- 35 ראה במדור המסופקים.

חילופי צ < ס נעדרים במשנה ³⁶; שינויים מתחום הגאים אלה, המצויים בטקסטים תנאיים אחרים, קרו הרבה בסמוך לשפתי פ"א ³⁷, ולעתים גררו יצירת שורש חדש — אם החילוף אינו מקרי, וכשיש לו תיעודים אחדים או אסמכתות בארמית.

2. פרשת הפעלים הרבעיים

עניין הפעלים הרבעיים, שנראים כהרחבה של שורשים תלת-עיצוריים או דו-עיצוריים ³⁸, הנודעים בעיקר בדרך הרדופליקציה של אחד או של שניים מעיצורי הגרעין השורשי (דרך מיונם מקובל כפלפל, פעלל, עלעל וכיו"ב), מביא אף הוא להתנגשות בין הגישה המילונית-לקסיקוגרפית לבין הגישה הדקדוקית-פורמלית כפרדיגמת הפועל על שלווחותיו. השאלה מתעוררת בהריפותה בכאנו לייחד את מקומם במילונות, ועוד יותר כאשר ברצוננו לברר מה נחחד בתחום האוצר הפועלי ברובד מסוים לעומת קודמו, ולגבינו נוגע הדבר, כאשר אנו באים גם לקבוע את המספר הכמותי של חידושי הפועל בספרות התנאים, שאין לנו מהם תיעוד במקרא. לשון חז"ל שופעת פעלים מסוג זה, מעל ומעבר מכפי שציין סגל ³⁹. מצד אחד יש רבעיים, שיסודם במקרא ונעלמו בלח"א, ויש גם משותפים לשני הרבדים; ומצד שני יש רבים אחרים, שצמחו ועלו ברובד זה של התנאים, ואף של האמוראים (לח"ב). השאלה הניצבת היא אפוא, האם לראות בכל החדשים הרחבה צורנית-דקדוקית סקונדרית גרידא, ששורשים מיסוד דו-עיצורי או תלת-עיצורי הורחבו לכדי בסיס רבעי, וייחשבו רק למשקל חדש, שיוגדר כ"בניין" ⁴⁰, או שהפועל בלבושו הסטרוקטוראלי החדש ייחשב כשורש רבעי עצמאי, כאותו בוהן של פעלים המורכבים מארבעה עיצורי שורש בסיסיים. בדרך זו הם ראויים ודאי להצטרף למניין החדשים, המצויים לראשונה ברובד זה. ההכרעה לכיוון השני קובעת למעשה את מעמדו של הפועל הרבעי במערכת הלקסמות במילון, אך הדבקות בה עלולה להיראות מגמתית, ככיכול להיטות להגדיל בהרחבה כמותית-משמעותית את היקף הפועל החדש בלח"א.

למעשה אין אמת מדעית אובייקטיבית גם בשאלה זו (כמו, למשל, בבעיית השינויים הפונולוגיים, שהזכרנו לעיל: גמא < גמע, כרסם < קרסם), אלא היא פרי מסורת ונוהג, שכל חוקר קובע לעצמו. נמצא, שאצל המדקדקים, העוסקים בתחום הדקדוק של לשון מסויימת או רובד מסויים, מסתמנת גישה אחידה ובאופן טבעי מושכים לכיוון הראשון, ורואים בהם הרחבה צורנית, "בניין" כשאר בנייני הפועל (כך גוניוס, דלמן, נלדקה, סגל) ⁴¹. לעומת זה אין שום יציבות בגישות המילונאים, ולעתים לא נראית

- 36 ראה פעם אחת אצל אפשטיין, מבוא 1224. בבר"ר (ט/30) מצויים חילופי צ-ס, ראה סוקולוף, לשוננו לג, עמ' 31, אבל כאן מצוי גם תהליך הפוך ס < צ. וראה בהערות לערך צוד-סוד.
- 37 צפצף-ספסף (שניהם בסורית), פקץ-פקס, קופיץ-קופיס (מיוונית), 8 מתוך 12 לעיל הם בהשפעת הפי"א. וראה גם: " ח ו ס פ א יסגי" (סוטה ט, כא — לו), ואולי היא הגייה "ספרדית" באסימילציה חלקית. ויש: קרצוף-קרוף. לא התחשבתי בעדות בודדת מקג"נ ספרא T-S 12; יסטרפו-מסטרפות, בכי"ר: יצטרפו, מצטרפות. וראה מה שהביא קוטשר, לשוננו כו, עמ' 17.
- 38 השורש ותפקידו סימן היכר אופייני ראשי לכל הלשונות השמיות. השווה S. Moscati, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Wiesbaden 1964, § 115. רוב השורשים השמיים שלשיים הם, אך מודים גם כיום, שהיו קיימים דו-עיצוריים (כדעת מדקדקים מיה"ב) מצד אחד וגם רבעיים מאידך. ראה E. Sapir, *Language*, New York 1949, p. 59.
- 39 דקדוק לה"מ, עמ' 112.
- 40 ג' הנמן, למשל, בתורת הצורות מכ"י פרמה, מונה בניין פלפל מע"ו ומכפולים (עמ' 287, 303), אך נטייתם על דרך השלמים ומביאים כבניין פיעל, פועל (שם 380).
- 41 מדקדקי ימי-הבניים התחבטו בבעיה (רס"ג, בן-סרוק, חיוג, אבן ג'נאח), והדבר ניכר מעיון בספה"ש ובכתביהם בערכים שונים. מנחם בן סרוק (לפני אות ב') כותב: "הכפילה לפלפל" — שנכפלים לחמש

לקסיקון הפועל

אחידות בנוהג אפילו אצל מילונאי, המצטמצם למילון של קורפוס אחד או רובד לשוני מסוים, ובוודאי לא מתגלית שום אחידות בהשוואת הגישה של בעלי מילונים שונים. מילוני המקרא המדעיים *GB*, *BDB*, *KBL* כוללים, למשל, את זעזע, חלחל, טלטל, תחת שורשי עו"י (פלפל), ואת סלסל, קלקל בשורש ע"ע. דהיינו ממשיכים בדרך המדקדקים. בדרך זו נדחקים למצוא יסודות תלת עיצוריים גם אם הוא אינו ברור. ב-*BDB* מובא למשל 'מהמה' תחת ערך 'מהה', על אף שיסודו אינו נמצא במקרא, ואף לא מסתמנת שום שקיפות סמנטית בינו לבין הרבעי. אבל 'טאטא' מובא שם, וכן ב-*KBL*, כשורש רבעי עצמאי ללא בירור יסודו. 'ותעתע' שוב תחת שורש 'תעע', שלא ידועה לנו ממנו מקבילה שמיית. אל"מ ממשך למעשה בדרך זו, ראה טאטא, או זעזע (זוע). "ובחי הבהבי" (הושע ת, יג) מובא בשורש 'הבהב', אך מזכיר, שאולי הוא מן 'יהב' = נתן במתנה. *KBL* מזכיר גם אפשרות: אהב (הבז) 42. סגל, סעיף 194, מביא 'הבהב' בל"ח כהכפלה מ'הבב' (כמו לוי במילוננו) - שורש כזה אינו מוכר.

לעומת זה במילונים התלמודיים אין עקיבות פנימית, כך אצל לוי או דלמן. ערוך השלם עדיין בנוי על ביסוס שורשים רבים כדו-עיצוריים: צפץ-צף, קלקל-קל וכיו"ב, אך 'טפטף' נמצא (1) בערך 'טף', ועוד (2) בערך עצמאי 'טפטף' בהוראה שונה. אע"פ כן נמצא גם אצלו, בלא ששיטתו תהא ברורה, פעלים רבים כערך עצמאי רבעי: בלבל, גלגל, הרהר, משמש, רברב — על אף שברובם מחוור הוא יסודם. יאסטרוב כבר נטה לנוהג החדש, שרשם את רוב הרבעיים כערך עצמאי, עם הפניה בסוגריים ב'איזכור' אל היסוד התלת-עיצורי, לפי דעתו. כך בזבו, בצבץ, גמגם (גמם), לדלל, הרהר (הרר), זעזע, גלגל ואפילו ערבב, משמש (מוש או מוש), ספסף (סוף), טפטט, פשפש (ללא יסוד קצר), שלשל (שלל) וגם: שכלל, שעבד. אבל נמצא בו גם חריגים רבים, כגון: 'זולז' — פלפל בשורש 'זולל', שפשף בערך 'שפף' (אע"פ שנראה יותר קשור ל'שוף') וכן 'טמטם' בשורש טמם; 'מלמל' — מלל, אך מובא כטרנספוזיציה של 'למלם', קרטע — פרעל מ'קטע' 43.

אולי הראשון שנהג בעקיבות מוחלטת, והביא את כל הרבעיים כלקסמה עצמאית, היה א' בן-יהודה במילוננו, והוא רושם לפי סדרם האלף-ביתי כגיזרון חופשי, שאינו צורן כפוף, ומשום כך אינו רומז אל מקורם התלת-עיצורי. ראה למשל גם: ערבב, טמטם, בצבץ, גלגל 2x, גמגם, דדלל 2x, הבהב. גישה זו הוכרעה למעשה גם למען עריכת המילון ההיסטורי 44. כך קבע עמדתו גם מ' גושן-גוטשטיין 45 למילון העברית החדשה: הנטייה היא להציגם כשורשים רבעיים "ואינם נחשבים לנגזרי שורש שלשי", ואף אבן-שושן במילוננו החדש נהג כן.

סגל ברשימותיו נהג אף בזה בדרך שרירותית, ואין לדעת לפי איזה קריטריון הכריע על שיבוצו של מרובע בין הפעלים החדשים, ומתי ייחדו בין "בניינים חדשים" או במערכת גורות למיניהן. 'הבהב' דלעיל, למשל, הובא כיצירת פלפל (סעיף 194) אך גם ברשימת החדשים (סעיף 177), וכן פרס (181). פרנס וקרזל לעומת זה אינם בין החדשים, והאמנם קשור 'קרצף' ל'קצף' (בדרך רי"ש מבדלת)? ניתן להיווכח בחוסר האחידות בהשוואת מרובעים ברשימות החדשים לסעיף 194 (עמ' 112) ולסעיפים בעמ' 122, 145 או 149. 'ספסף' ו'הרהר', למשל, ודאי שאילות מארמית הם. 'לכלך' חסר לחלוטין, אך 'לחלח' נרשם כחדש (סעיף 177).

אלבק הביא את רובם בין החדשים (ראה במבוא, עמ' 134 ואילך, שמנה את: ארמל, בלבל, דקדק, הרהר, כסכס, שחרר ועוד אחרים).

מחלקות, ויש מלים שייחצו לשניים, ונכפלים לצחצוח הלשון (זוהי "הגדרת" פלפל ואינו נושא הבל משמעותי).

- 42 בשם ניקלסון, *VT* 16, p. 356 f. (והשווה הושע ד, יח).
 43 מר שרגא אסיף (בעל-פה), שבדק את הדבר אצל יאסטרוב במפורט, מצא, כי מתוך 79 צורות פלפל, מובאות 64 כלקסמות עצמאיות.
 44 לשוננו כז-כח, עמ' 172.
 45 מבוא למילונאות, סעיף 417.

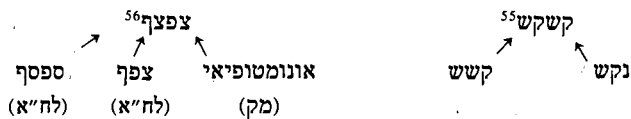
ניווכח אמנם, שהטעמים להציגם כחדשים בעלי שורש רבעי אינם טכניים-שימושיים בלבד אלא גם ענייניים. בדרך זו משתלבים הם לנטיית הבניינים המקובלים III-IV-V: פֶּעַל, פִּעַל, התפַּעַל/נתפַּעַל. בכך גם נמנעות התלבטויות מרובות לקביעת המקור התלת-עיצורי, שלא תמיד ניתן לבודדו במדויק. קל מאד להצביע על דוגמות בודדות להבלטת הקשיים במיונם. האם נייחד את 'כלכל' לערך 'כול' או 'כלל'?'⁴⁶ כל ניסיון לייחד את 'גמגם' או 'דבלל' לשורש שלשי המצוי, כביכול, בעברית יהיה מלאכותי. על הפועל הרבעי החדש 'דקדק' שנראה, לכאורה, פשוט, מסתמן שמוצאו מיסודות שונים: א) "דקדק באותיותיה" = דייק, אולי בהשפעת דוק-דיק הארמי (איננו מצוי בלשון חז"ל לפי המילונים), ו'דוק' וגם 'דקדק' ידועים מניבי ארמית. ב) "המדקדק" = עשה לדק, נראה קשור אל 'דקק' המקראי, שכמעט נעלם מלח"א. ושמא הוא רק כפילות של ש"ת 'דק' (כך 'דלדל' מן 'דל', או 'פכפך' מ'פך'). תנודות בגישה נמצא, למשל, גם בשורש 'טפף'. במקרא בא "נוטף" כפ"ע בקל, ובלח"א באותה הוראה גם בפיעל: "מנטף"⁴⁷. במקבילותיו בבריינות הומר ל'טפף', שנראה כתהליך מיסוד 'נטף', אך ייתכן שנוצר מ"טפה". סגל ציינו כאונומטופיאי⁴⁸, והנה אמנם העיר לי פרופ' ליברמן⁴⁹, שיש יסוד להנחה זו, שכן מצאנו בבבלי ע"ז ל, ב: "ומטפף אין בו משום גילוי וכו", והוא דעביד ט י פ טיף להדי ט י פ ט י פ , עיין בר"ח במקומו, ובריי"ף ובדק"ס במקומו". מרובים הם הפעלים הרבעיים, שהרצון לאיתור יסודם יביא בהכרח לקשרים מדומים, לאטימולוגיות עממיות. כגון: גמגם, הרהר, לכלך, פשפש, פרנס, קרזל וכו' — ולא הוכנסו בשל כך אצל סגל ברשימת החדשים⁵⁰. חוסר ההכרעה בקביעות אלה מתגלה על נקלה בעיונים במילונים ובספרי הדקדוק⁵¹. 'משמש' הוא פלפל מן מוש או משש, אך בצירוף 'משמש ובא' הוא אולי מן 'משה' (משי)⁵² — פעפע.

כפי שהערנו לעניין 'דקדק' ייתכנו בתחום זה הומונימים, שלפי הבוחן הסמנטי יש לשייכם לשורשים שלשיים שונים, וייחשבו עקב זה כלקסמות שונות:



46 מימי הביניים, למשל, מביאו בן-סרוק תחת: כל; ריב"ג: כול; רד"ק: כיל (מכלול), כול (שורשים).
 47 ועיין בן-חיים על ריבוי פיעל-בל"ח, לשוננו כב, 135 ואילך, ואין העיקרון דומה לרבעיים, שכפי שנראה להלן המירו לעתים לחלוטין צורות מן המקרא.
 48 דקדוק, סעיף 184. ועיין דבריי בס"ו לילון בעמ' 280; 283-282.
 49 במכתבו אליי מאור לר"ח תמוז, תשל"ב.
 50 סגל קושר בדרך אבסורדית, למשל, בעמ' 145, את לגלג, קעקע, שלשל אל שורשי ע"ו (יחד עם טלטל, זעזע, נענע, נפנף). וראה מאנס, שכולל גם את הרהר (עמ' 30) ואת טמטם (37) בין השאולים מארמית. על 'גמגם' ראה יוס, עמ' 50, כאילו הכפלה לשון העילג. ועיין בערך 'פשפש' (בהערות).
 51 'כלכל' רואים BL עמ' 402, d-f 55 GK וכן BDB במילון מן 'כול', כאוגריתית הוא 'כלל'. 'ערער' — BL עמ' 425 מיסוד 'ערה', דלמן — עור, ערר. 'טאטא' מביא BL משורשי ל"א. 'בצבץ': לוי — בוץ, יאסטרוב — בצץ, 'טפף' מפנה ל'טפף', טמטם — אולי טמם, אטם, ושמא רמו ל'טמה' במקרא, ורבים כהנה.
 52 ראה דעת ש' אברמסון, לשוננו כט, עמ' 77-79.
 53 ראה ערכי א, עמ' 123, הערה 21.
 54 ראה, למשל "הרחובות שחולחלו" (ח' שקל' א, א) = חלל, לפי הסברו של ליברמן, תוס' מועד 200. אבל "כלי מחולחלת" (אהל' טג), = חיל, דהיינו רופף ומתנדנד. ראה א' גולדברג 68. וב"י לא חילק נכון.

לקסיקון הפועל



ועיין גם לדלדל, פקפק. לעתים קשה לפי אלה להכריע על השייכות למקרא בהומונימים כגון: סלטל⁵⁵, קלקל⁵⁶, שקשק.

דיי בכל אלה כדי להיווכח, כי יש הצדקה טכנית-מילונית להפריד את הרבעיים כגוירה חדשה, יצירות מסוג הרחבת השורש. בלשון התנאים נוסף גם בוחן ענייני, בשל התמורות ביחס למקרא ובשל מידת ההשפעה הארמית על צמיחתם.

מ"צ סגל מיעט גם כאן את חלק הארמית בפרשה⁵⁷. המרובעים מצויים ברוב השמיות, ואין אמנם נטייה להבליטם בארמית במיוחד⁵⁸, אך ניכר הוא, שתפוצתם מרובה בכל ניביה⁵⁹. בלח"א מספרם הוא ללא תקדים, רובם הגדול חדשים, עד שגורמים לשינוי היחס המספרי בין שורשים שלשיים לרבעיים⁶⁰. במקרא מניתי כ־40 מסוגים שונים (5-6 בלבד הם בתפוצה של ממש, כגון: מהמה, כלכל, והשאר יחידאיים)⁶¹. מביניהם נעלמו רובם בלח"א, ונשארו רק 10 משותפים. אלה שנעלמו אינם מקטעי פיוט או נבואה דווקא (כגון הנ"ל: מהמה, כלכל, או מרמר מס' דניאל), אלא שאינם ידועים בארמית. ולהפך, אותם 10 המשותפים נתעצמו בלח"א בשימושם, כנראה בשל מגעם עם הארמית, כגון: גלגל, זעזע, טלטל, כרסם-קרסם (ובמקרא הם לרוב בקטעי נבואה דווקא). בעיון בסעיפי החדשים, שיבואו בפרקים הבאים, חסתמן תמונת הרבעיים בלח"א כדלהלן:

- 14 — בקשר מקראי (דנומינטיבים וכד')
- 28 — ביסוד מקראי (תלת עיצורי)
- 32 — חדשים בלי יסוד מקראי
- 11 — מאכדית, יוונית, פרסית
- 10 — משותפים — מקרא ולח"א
- 20 — חדשים בברייתות בכבלי
- (ראה ערכי א)

115 (+ 5 במסופקים)

55 ראה בס"ו לילון, עמ' 283-284.
 56 ראה בערכם. ילון, פרקי לשון, 36-37, מביא עוד משיה"ר ו, 90: "כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצף = מלשון צף, שט; צף ועולה = צפצף, (ע2א).
 57 בדקדוק, עמ' 112, כתב: "במשנית אינן מרובות באופן מבהיל וחסר טעם כמו בארמית" (אך ראה הערה 60).
 58 השווה ברקלמן Grundriss pp. 517-520. ואגור אינו מזכירה בספרו כתופעה טיפוסית ארמית, ואינו דן בהשפעת הארמית בתחום זה במקרא.
 59 ראה דלמן, דקדוק, 251-252, 327, 336-337, שולטהס, דקדוק 77, סעיף 152, אפשטיין, ארמית בבליה, עמ' 104, וראה במפתח עואנ"ש על שומרנית, וניכר גם במילון למנדאית.
 60 ראה במעט אצל סגל בסעיפים שהוזכרו, וראה וייס, משפט לה"מ, עמ' 95-96, שהבחין בתופעה. י' ינאי, לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 120, רימו, שבלהמ"ק הם מהווים 2% מכלל הפעלים, ובלשון חכמים הפכו ל-18%, אך ראה בהערה הבאה. וראה גם א' בנדויד, עמ' 482 "משלשים לרבעיים".
 61 י' ינאי, לשוננו שם, הערה 7, מצייני, כי בלשון המקרא מצויים 30 פעלים מרובי-עיצורים, אך נראה לי, כי טעות נפלה כאן אצלו, וראה הוא עצמו במאמרו בנושא ב-HUCA 45 (1974), pp. 71-94. ואמנם במקום אחר.

לבעיות מילונאיות

למרות שלפי הערכתנו לא נשתנה מספר הפעלים הכולל שבשני הרבדים באופן ראדיקלי (באותה מידה שנקלטו חדשים גם נפלטו במקביל מקראיים), השתנה אפוא מספר הרבועים במידה מפתיעה. אפשר להוסיף למספר זה לפחות עוד 30 שמנתי מלח"ב⁶². קרוב ל-60% מן החדשים, שהוזכרו בלח"א, ידועים מניבי הארמית, ואם היו הרחבות עצמאיות, יש להניח, שזה קרה בהשראתה, והתופעה נראית ככבואתה של הארמית. ניכר עוד, שרבים מן הפעלים הרבועיים החדשים ירשו את מקום המקראיים ה"נורמליים" המקבילים להם, שנעלמו או כמעט נעלמו בלח"א, כגון:

במקרא	נום	נוע	בלל	זכך	זלל	משש (מוש)	דקק	לקק
בלח"א	נמנם	נענע	בלבל	זכזכ	זלזל	משמש ⁶³	דקדק	לקלק

'דקק' נמצא פעם אחת במכ כצורה "נדקת" בדרך שאילה. 'נוע' נעלם לחלוטין⁶⁴. 'נענע' אולי יצירה פנימית היא, כי אינו בארמית, הוא נמצא כשם במקרא 'במנענעים ובצלצלים' (שמ"ב ו, ה) = כלי זמר, ואמנם 'נוע' מתורגם תמיד בדרך אחרת בארמית: "וירא העם וינועו" (שמ"ב, טו) — בת"א ות"ר: "ויעו"; בניאופיטי 1: 'ואיזדעזען', ואף במכ, בחודש ט — 236: "אין נוע כל מקום אלא זיע", במכ דרשב" 9/155: "אין לשון ניעה אלא טירוף", כאילו 'נוע' דורש "הסבר"; "ויניעם במדבר" — ת"א ורש"י: מטלטלם. 'נמנם' נקלט ו'נום' נעלם, ויכלה לחדור צורה הומונימית "נם" = דיבר (נומיית). 'נום' נעלם, למרות שמצוי בארמית אף בצורתו זו, אלא חיבה יתרה הייתה למרובעים ולא דווקא למטרות גיוון סמנטי.

בדיקות הסמנטיות לא השתכנעתי, שהיה במרובעים שינוי סמנטי מן הפעלים הרגילים, שלעתים נעלמו. יש בודדים שבאים בהוראת "התנועה החוזרת", כעין איטרטיבי, כגון: טלטל (המשתוף), נננף, נענע, שששף (ואולי 'נמנם' — ראה בהערות לערכו), אך אפשר היה להביעם גם בפיעל של השורש הרגיל, ורבים הם בהוראה אינטנסיבית⁶⁵. נמצא כאלה שבאים גם בחילוף אוטומאטי ליד פסוק מקראי: 'עושה אלה לא ימוט לעולם' (תהל' טו, ה), הא למדת שמלוי בריבית מ ת מ ט י ה הולכין מן העולם" (ת' ב"מ ו, יח — כ"י יונה). וכן "י פ ש פ ש במעשיו, שנא' (איכה ג, מ) 'נחפשה דרכנו ונחקורנה" (ברכ' ה, ע"א).

הוא הדין בשפעל. הוא לא בא רק למטרת הוראה קאוזטיבית, שניתן היה להביע בהפעיל, ראה למשל "ויעבידו" (שמ"א, יג) — בת"ר: 'ושעבידו'. וכן 'שחלף' = החליף. פרט ל'שעבד', שאולי צמח בהתפתחות פנימית-אנלוגית (אע"פ שמופלא למצאו בניבי ארמית אחדים), נראה, שהמועטים המצויים בלח"א חדרו בצורתם זו מארמית⁶⁶ (או מאכדית בתיווכה של הארמית): שחלף, שחרר, שלהב, שעבז, שכלל. 'שעבד' ירש את מקומו של 'העביד' שנעלם. סגל לא כלל אף אחד מהם ברשימת החדשים⁶⁷.

62 כגון: בטבט, געגע, גשגש (ויק"ר קסח), דכדך, דמדם, דרדר, זוגז, זמזם, (בר"ר 969, כ"י וט/30), טרט, לחלח, למלם, מגמג, נננף, נצנץ, סרסר, עעגע, רכרב; זרזר, חרצב, ערטל, ערסל, פרקד, קטרג (יוג'), שענן, תבלל (שר"ר 103).

63 אם נקבל את דעת ש' אברמסון בעניין "משמש ובא", שיסודו 'משי' (לעיל, הערה 52, ועיין ערך 'משמש' בהערות), הרי הוא פפעל, ויש להפרידו מ'משמש' הרגיל, שיסודו מוש או משש.

64 בקונקו' לחוספ' בטעות "הניע" (ממס' חולין), והנכון הוא "הגיע" (=היא גועה). ראה בחוברת בראילן (קיץ תשל"ג), עמ' 8.

65 השווה גם ברוקלמן, Grundriss, סעיף 518-519, לעומת עמ' 616, 638, זעזע, גלגל, בלבל, הרחר ועוד. ואין זה דומה לשינויי בניין המצוי בל"ח: קל-פיעל, קל-הפעיל ששניהם משמשים זה ליד זה.

66 ראה במאמרו הנרחב של ח' רבין על השפעל, א"י כרך ט. לדעתו, רק אחוז קטן שאול מאכדית ומצויים בהרבה שמיות בכל האזור, 151-157 (וראה עמ' 151 על 'שעבד'), אבל ראה הערת "קוטשר" ב-Aramaic עמ' 354.

67 וראה דקדוק, סעיף 212; ולא כלל בין החדשים גם מהמצויים בברייתות: סרהב, שלבק, שעמם, שרוב.

לקסיקון הפועל

מתברר מכל זה, שתופעת הפעלים הרבעיים הפכה ברובד זה ל"נורמה" מקובלת. אין צורך להניח, שאוצר המרובעים התפתח על יסוד שכבה לשונית קודמת (במקרה זה המקראית), אלא חדרו כך בצורתם המלאה מארמית או מלשון אחרת. ודאי צמחו גם צורות בדרך טבעית, על קרקע העברית, אך אף הן מסמנות את הבכואה של הארמית. כל הגזירות החדשות הן כיסוד חופשי ולא כצורך "כפוף" וניתן לצרפם לפעלים החדשים גם מבחינה עניינית, כפי שהוכרע למילון. כדי לא להפריז במניין החדשים, לא כללנו את כולם באורח אוטומטי בספירת הסיכום. החשבנו כ"צורות משנה" רבעיים, שאין להם יסוד בארמית או שנראים כהתפתחות עצמאית של צורה נטויה במגמת גיוון סמנטי. ודאי יישארו גם מקרי גבול⁶⁸.

3. פועלי ע"ו-ע"י

שאלה מילונית מסוימת יצרו הפעלים מע"ו, שבדרך נטייתם בבניינים הכבדים נשמעת יו"ד עיצורית. מאותם שורשים של גזירת ע"ו-ע"י, שלפי דקדוק ימה"ב נחשבו לדו-עיצוריים, ניכרת המגמה בלשון חז"ל להפיכתם לתלת-עיצוריים ע"ד השלמים. סגל דן בתופעה בסעיף מיוחד ומכנה אותה "התנועה" ⁶⁹, ושם רשם שורה של דוגמות, כגון: טוב-טייב, בוש-בייש, כון-כוון, שוד (שיד)-סייד. אין בדעתנו להכריע בשאלה העקרונית, אם יצירות אלה הן תוצאת התפתחות פנימית בלשון העברית⁷⁰, או יש לראות בתופעה בכואה ארמית. אמנם יש במקרא שמות מסוימים מע"ו הבאים ביו"ד עיצורית, כגון: שיט, ציד, זיש⁷¹, אך בפועל מסתמנת ראשיתה של ההתפתחות בספרים מאוחרים, כגון: חייב, קיים בס' דניאל ואסתר, שבהם כבר החלו להופיע ניצני לשון חז"ל. כוונתנו כאן היא רק לנסות לבדוק, איזה מהם יכול להיחשב כפועל חדש, כלקסמה נפרדת במילון, שאין בהכרח להניח לגביו, שהוא תוצאת התפתחות פנימית בלשון חז"ל מפועל מקראי מקביל.

אין אחדות במילונים גם בנידון אלה. בן-יהודה, למשל, מביא את רובם כערכים חדשים ביו"ד שורשית, כגון: בייש, חייב, טייב, טייל, צייץ, צייר, קיים (אך לא 'כוון'). יאסטרוב לעומתו כולל את רובם בשורשי ע"ו, וראה למשל, למקרא במילון קה"ב החדש (*KBL*) 'חייב' תחת שורש 'חוב'. אלבק מביא במבוא למשנה ברשימת החדשים את 'סייד' (עמ' 165), 'טייל' (עמ' 141), אך לא את 'טייב' או 'בייש', והשיט בכלל את 'דייר'. סגל אינו כולל רבים מסוג זה בין החדשים. כפעלים חדשים מנה רק את: צייץ, צייץ, תוץ — כגזורים משם מקראי (ס' 177-178, "תוץ" אינו מצוי בלח"א), ועוד: סיים (?), סייע כשואלים מארמית (סעיף 182), אך אין שיטתו נראית עקיבה. מן הראוי להכריע גם כאן בכל מקרה לגופו, אם אמנם קשור הוא במישורין לשורש ע"ו שבמקרא. אם לא תהיה סבירות כזו, או אם יש לשער שתולדתו שונה, נוכל לסווגם ברשימת הפעלים החדשים. יש ודאי הצדקה לצרף את גזורי-השם. אם נפנה בהתאם לנ"ל לסעיפיו של סגל, שבהם מונה את עו"י העיצוריים (סעיף 262, 195), נמצא שאחדים מהם לא הזכיר בין החדשים ללא הצדקה, כגון: 'קוץ' (נוצר מן השם 'קוץ') — אין הוא שונה מ'תוץ' (שהובא כחדש בס' 178), וודאי אין לו קשר לשורש קוץ, במקרא ("קצתי בחיי"). בתחום ע"ו כלל את 'זייף' (סעיף 262) כ"התעבות התנועה", ואמנם הביא בין החדשים את 'זוף' (סעיף 182), אך 'כיר' או 'פייס' לא הובאו בין החדשים בצורתם זו או כע"ו, ואין מהם פועל במקרא, ויכולים הם

68 עיין לדוגמה בהערות לערך 'עפעף'.

69 סגל, דקדוק, עמ' 144, סעיף 262, וראה גם בעמ' 112, סעיף 195.

70 לדעת סגל נתפתחה יצירה זו בבניין הכבד בעברית עצמה ובלא סיוע הארמית, ואולי הייתה מצויה בלשון המדוברת גם בתקופת המקרא — ראה שם, עמ' 145. אבל מוכר מכל מקום בארמית: נח-נייד, נוח-נייה, נום-ניים דומיהם.

71 ועל התרוצצות הצורות בין שורשי ע"ו-ע"י במקרא דן ת' גלדקה ו"Die Verba im Hebräisch" *Beiträge* pp. 34-37, וראה גם בספרי הדקדוק המקראיים, כגון *BL*, סעיף 56, 'ל' על הפועל.

להצטרף בהחלט למניין החדשים. בסעיף 195 מזכיר את דייר, טייל, פייח, שספק רב אם הם התפתחות פנימית משורשי ע"ו המקראיים, ואם בכלל יש להם זיקה אליהם — ראה הערות בערכם. הוכחה ברורה יש משורש 'טיל'. הוא מצוי בניבי ארמית, והוא ממיר בתרגומים הרבה את "התהלך", המקביל לו במקרא בהוראתו, וכך מצוי גם בלח"א: "אם יקום והתהלך... שיהא זה מטייל בשוק" (מכ 270, מכ דרשב"י 174), "והתהלכתי בתוכם... עתיד הקב"ה מטייל עם צדיקים" (ספרא וייס, קיא 1). "התהלך" נמצא 63 פעמים במקרא, ובלח"א אף לא פעם אחת. אפילו אם בתשתימו קשור הוא אל 'טולי' המקראי (בלי כל זיקה אסוציאטיבית, שכן ההוראה שונה לחלוטין), הרי לפנינו פועל חדש בשאילה מובהקת מארמית⁷². ספק בעיניי אם "גייד" קשור ל'גוד' המקראי, ו'גייר' הוא כפי המסחר דנומינטיב מן השם "גיר"⁷³. יש ודאי מה להרהר על עוד אחדים משם, שאינם בלח"א ושלא נמנו ברשימת החדשים. כך נוכל להזכיר עוד בודדים, שסגל השמיטם כליל: איים, זיין, טייר, וראה גם הערות לעניין עיין⁷⁴, קיין⁷⁵. ואין להטיל ספק, ש'סיים' הוא פועל חדש מארמית ואין לו שייכות ל'שים' (ספק אם לעניין 'סיים')⁷⁶. אף את 'שייר' כללנו בין החדשים, כשורש תנייני⁷⁵, שכן אין לכלול אותו במערכת החילופין הנ"ל (מעתיק א-י בעה"פ אינו מצוי), ונראית כאן שאילה ארמית (עי"ע)⁷⁶.

4. לבעיית ההומונימים בין לשון מקרא ללשון חז"ל

בעיית השורשים ההומונימיים קשה היא בעריכת מילון, ואולי הקשה מכולן, כפי שהעירו לגבי עריכת המילון ההיסטורי, שבאקדמיה שוקדים על הכנתו⁷⁷, וכך ציין גם פרופ' משה גושן-גוטשטיין בדונו בענייני המילון לעברית החדשה⁷⁸. הלבטים מתעוררים אצל מילונאי העוסק במילון מצומצם יחסית, המיועד לשקף לשון של תקופה אחת (כגון של הקורפוס המקראי), ועוד יותר כאשר הוא מבריה בתוכו לשון תקופות אחדות⁷⁹. לעתים מוזמנות נתקלים אנו בשורשי פעלים שווי-אותיות, שקשה ההכרעה בהם, אם מהווים הם שורש אחד וכל המשמעויות תיכללנה בתחומן, או שיש לפצלם ללקסימות שונות ולברור אילו משמעויות תיוחדנה לכל אחת מהן.

לגבי בדיקת החידושים ברובד הבתר-מקראי חריפה הבעיה במיוחד, שכן צמודים אנו לאנלוגיות עם הרובד המקראי הקודם לו. ייתכנו בפעלים מעברים ומעתיקים סמנטיים טבעיים בין שני הרבדים, אך לעתים נראה הסבר-המעבר כפוי ומוטעה. יכולים אנו לפגוש פועל, שנפוץ בלשון חז"ל, אך במקרא הוא

- 72 בארמית קיים 'נטל' וליחא 'טולי', לפיכך 'טייל', המצוי בניבי ארמית, אינו נראה כהתפתחות מע"ו (במקרא ישנה מערכת נטייה כפולה: טול-נטל).
- 73 ראה כך י' קוטשר, במילון *KBL*, עמ' 177, בהערותו ל'גור', ועיין ש' ליברמן, ערכי א, עמ' 107, לעניין 'גייר' המצוי בניבי ארמית.
- 74 עיין ערכי ב, עמ' 54, והוא מצוי בלח"ב וגם בכרייתא (ע1ב). ד"ר טל העיר לי, כי הוא מופיע גם בתה"ש ל'רצע' (שמות כא, ו). ראה עתה במהדורתו לתרגום השומרוני, ת"א תש"ס, עמ' 309, לפי כ"י A מבית הכנסת בשכם. ועיין בלקסיקון, ערך 'סיים'.
- 75 נעיר אגב זה, כי גם אבן-שושן במילון החדש נהג בדרך הסלקטיבית, ולמשל, שייר, טייל הובאו בצדק כערכים חדשים, אך את 'חייב', 'טייב' כלל בשורשי ע"ו: חוב, טוב.
- 76 ההשפעה ודאי ארמית (כפי שנראה שימוש בניבים השונים), אך נמשכת גם התפתחות פנימית, שכן בהתפעל מצוי בארמית בניבים מסויימים גם: "אשחאר" וגם "אשחיר", ועבר גם לפועל (שאין לדבר ממנו על השפעה ארמית): "משויר", ראה בהערות לשורש 'שיר'² בלקסיקון. החילוף הנ"ל אינו דומה לסוג של חילופי: השקאה-השקיייה, הנאה-הנייה, שכן בבלי לא"י.
- 77 לשוננו כו-כח (חשכ"ג-ד), עמ' 171.
- 78 מ' גושן-גוטשטיין, מבוא, עמ' 249.
- 79 כגון של א' בן-יהודה, וכגון המילון ההיסטורי, שעורכיו מתכננים להגיע עד הספרות החדשה ולשון ימינו.

לקסיקון הפועל

בא בייצוג יחידי ואף מוקשה במקומו. יש אמנם בכוחה של ל"ח לסייע למקרא במקרים כאלה⁸⁰, אך נחוצה זהירות רבה, ואין הדרך תמיד אוטומאטית. השאלה המטרידה לגבינו ממבט דיאכרוני היא אפוא: מה ייחשב כפועל חדש ברובד שלנו במקרים אלה ושנוכל בבטחה לצרפו לרשימת החדשים? חוקרים רבים התחבטו בשאלה כבר בסוף המאה הקודמת⁸¹, והיא מוכרת בחריפותה גם בימינו⁸². Ullmann דן בספרו על הסמנטיקה בהתפתחות ההומונימים ובסוגיהם⁸³, ועל אחדים מהם נעיר בהמשך. על המצב במילונים הקיימים בידינו כבר העירו נכונה עורכי המילון ההיסטורי: "הבדיקה, שנערכה במילונים המדעיים והשימושיים לגבי השורשים ההומונימיים, העלתה, שאין שני מילונים שווים בשיטתם, הן במניין השורשים והן בשיוך המשמעות לשורשים"⁸⁴. אף כי קיימים, לכאורה, כמה קריטריונים אובייקטיביים להכרעה, שחוקרים סמכו עליהם את ידם, יש אמנם להודות, כי מקרים רבים נשארים במישור זה לטעמו הסובייקטיבי של העורך, ואין בידי המילונאים לקבוע למענו החלטית מה יצטרף למניין החדשים בלשון התנאים.

לאור הערכה זו של המצב, שנוכחנו בו בעליל במהלך בדיקותינו, אין אנו רשאים להיצמד למילון אחד ולנהוג על-פיו בבדיקת החידושים במקרי ההומונימים, אלא יש להתמודד עם כל מקרה בדיון לגופו. עלינו להכריע בין קביעות שונות על-פי עקרונות מוסכמים, ואף לנסות להציב לעצמנו קריטריונים נוספים על המקובלים. מתוך ההתרשמות הכללית במהלך העבודה מטיבם של רוב החדשים, שאין עליהם עורר, יכולים להסתמן קווים נוספים לקביעה במקרים מסופקים, הנובעים מהתחשבות ברקע הסביבתי של הנחונים ובמקורות ההשפעה, שהטביעו את חותמם ברובד החדש. בתחום זה נוצרת כעין התמודדות סמויה בין הסמנטיקאי ללקסיקוגרף. הראשון ינסה לפתח תיאוריות, כי שורש אחד לפנינו על-ידי חשיפת מעתקים סמנטיים בין שורשים, שבמבט ראשון אולי נראים כמרוחקים זה מזה במשמעם, ולעומתם ישאף הלקסיקוגרף בדרך כלל להעשיר את מילונו על-ידי הפרדתם ללקסימות שונות. גם מי שבא לסקור כמונו מה נחחדש במילון הפועלי ברובד מסוים, שלא היה ידוע בקודמי, ייראה כלהוט להרחיב את יריעת מימצאיו החדשים ויטען נגד התיאוריה הסמנטית, כי רופפת היא או חסרת חוליות מקשרות מהימנות. מחובתנו אפוא לברור מה לקרב ומה להרחיק כדי לא לחטוא לאמת המדעית ככל האפשר.

80 כבר רס"ג דן כך על 70 מלים יחידאיות במקרא (מהד' ווערטהימר, ירושלים תרצ"א), שמסבירן על-פי לשון התלמוד "היא הלשון הנמשכת אחרי התקופה התנ"כית". על העיקרון בקשר הזה בין ל"מ ולשון חכמים התבסס ר' גורדיס במאמרו, ספר ל' גינצבורג (כרך אנגלי), ניו יורק 1945, עמ' 173-179, וספר טור-סיני, עמ' 149-167: וראה בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, תשי"ד, עמ' 259-275. ואבן ג'נאח בהקדמה לס' הרקמה כותב: "לביור שורשי הלשון, שאין להם במקרא עדות מספקת, יש להסתייע בעדויות מתוך דברי חז"ל", וכך נהגו פרשנים: רש"י, רמב"ן ועוד.

81 למשל, י' בארט (1893) *ES*; *Homonyme Wurzeln im Syrischen*; F. Schulthess, ברלין 1900.

82 עיין, למשל, L. Bloomfield, *Language*, New York 1957, עמ' 145-150. י' בארר, *Comparative*, עמ' 125-151. ובמאמרים, למשל, של: י' בלאו *VT* 6, pp. 242-248; או דרייבר, ספר באומגרטרנר (1967), עמ' 64-50.

83 אולמן, עמ' 125 ואילך. הוא דן בהתפתחות ההומונימים אטימולוגיים (המכונים גם הומוגרפיים), הקשורים למישור הכתב או ההגה במעתקיו הפונטיים, וכן בהומונימים סמנטיים, שתולדתם משינויים במישור הלשוני, ועוד.

84 לשוננו, שם (לעיל, הערה 77), וראה גם דברי י' בלאו, לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 64-65, בדיונו על הכרך הראשון של מילון *KBL*. ועיין בשיטת היערכותו של מ' גושן-גוטשטיין, מבוא, עמ' 249-250, לגבי מלים מקראיות, שבאות בעברית החדשה. וראה עוד, *Comparative*, J. Barr, עמ' 142, הקובל על ריבוי שורשים ההומונימיים במחקר החדש. לדעתו, יש להוציא קבוצות של מלים מתחום המלים ההומונימיות. ראייתו היא, כמובן, מנקודת מבט הסמנטיקאי.

(1) הבוחן האטימולוגי-היסטורי

את המילונאים מנחים בראש ובראשונה שני עקרונות בסיסיים מוסכמים⁸⁵. הראשון הוא הבוחן האטימולוגי-היסטורי, הנבדק בעזרת הבלשנות השמית המשווה. הכוונה היא בעיקר למעקב אחר אותם עיצורים פרוטו-שמיים, הידועים במעתיקהם ההיסטוריים, שנעלמו כבר בעברית המקראית עקב התמזגותם עם פונימות אחרות (כגון: ח – ח, ע – ע, ז – ד, ש – ת), והוא הדין בחילופים אפשריים בין עיצורים הומואורגניים, למשל. על אף שהדברים נתונים במידה רבה במסגרת של כללים וחוקי התפתחות קבועים בתורת ההגה⁸⁶, ייתכנו ודאי גם מקרי סטיות. לפיכך נמצא בבירור, דרך משל, שלפועל "השמין" (מק' ול"ח) אין קשר למספר "שמונה" (ש – ת), אך יהיה צורך לברר, מהי מהותו של הפועל בצירוף "מ ש מ נ י ס ב נ י ה י מ" (בכו' ב, ד ועוד), שעולה בלח"א. ראה בסוף הסעיף הבא. וכך ידוע, כי 'חמר' (=יין) אינו קרוי כך בשל היותו אדום בדרך כלל (=חמרא, בארמית), אלא בשל התסיסה (חמירא, בארמית=שאר), והח"ת בשניהם שונה ביסודה, אך בעקבות זה קשה לדעת לאן לשייך את 'חמר' בל"ח, מלשון חומרה (כגון: "במה החמירה התורה" – ת' תרו' נ, ד). ועוד מתגלה פועל נוסף בשורש זה: "האגוזים שאמנן, והבצלים שחמרן" (עוק' ב, ה), שכפי הנראה נגזר מן השם "חמרים" שבמקרא (שמ' ח, י), דהיינו: =קִיבֵץ, צבר לחומרים (=לערימות).

נוכל בזה להביא הדגמות מפעלים בלח"א, שגזרונם שונה בבירור מבין-זוגם ההומונימי המקראי, ומפאת היעדר בדיקה יסודית לא נרשמו אצל סגל בין החדשים: 'חטא' (= to do wrong חטא) ידוע מן המקרא, ובלשון התנאים עולה שימוש חדש: "ואתה מתחטא לפני המקום כבן שהוא מתחטא לאביו" (תענ' ג, ח/יב – והשווה מכ דרשב"י טו, כה – 104) = התפנק אצלו (בערבית חטא היה חביב, מצא חן)⁸⁷. הפועל הזה מוכר גם מניבי ארמית אחדים, כגון בתרג' ניאופיטי ל"הילדים רכים" (ברא' לג, ג) – מתחטין. בתר"י: טלייא חטיין⁸⁸, וראה עוד בערכו (חטא, 2). וכן 'פרע' – במקרא מוכרים לפחות שני יסודות⁸⁹, ואצלנו מופיע פרע, (פרע) : "מי שפרע מקצת חובו" (ב"ב י, ה) =שילם, ובהשאלה: "עתיד להיפרע ממי שאינו עומד בדיבורו" (ב"מ ד, ב). אף הוא שורש הידוע ברוב ניבי הארמית⁹⁰. בצורת שם נזכר גם באיגרת ארמית של בר-כוסבא: "מנכן פרענותא תתעבד"⁹¹ = אפרע מכם. יאסטרוב לא הפריך במילונו בין זה לבין המקראיים, אך לא כן ברוקלמן במילונו הסורי⁹², המוכר בסמכותו האטימולוגית.

ויש לפעמים שינויים בטיפוסי עיצורים אחרים, תוצאות מעתיקים פונטיים פנימיים. כך, למשל, טרף, במקרא (משותף ל"ח) – "ורמס וטרף" (מיכה ה, ז) – طرف, אך בל"ח נמצא גם: "שניטרפה דעתה" (נדה ב, א) = נתבלבלה, "מטרפים את לולביהם" (סוכה ג, ט/ח)⁹³ = נענע. ובארמית מצוי ברוב

- 85 ראה, למשל, דברי ח' רוזן, העברית שלנו, ת"א חשט"ג, עמ' 100-101.
- 86 עיין, למשל, ח' רבין "על האטימולוגיה", לשוננו לעם יד (תשכ"ג), עמ' 79-84, 197-202.
- 87 כבר עמדו על-כך חוקרים במאה הקודמת: א' גייגר Lehrbuch etc. p. 111, א"ה וייס, משפט לה"מ, עמ' 40. ועיין נ"ה טורטשינר (טורטסיני), "מלים שאולות בלשוננו", לשוננו ח (תרצ"ז), עמ' 278.
- 88 ועיין, למשל, ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 423, על "דאינון חטיין", והשווה בתרגום השומרוני לתורה לפסוק בדברים כח, כד, ושם פס' נו: "רכיכאתה בך ודחטיאה", לפי הוצ' א' ברילל.
- 89 עיין, למשל, במילון BDB בערכם, ואין אחידות בזה במילוני המקרא המדעיים.
- 90 כגון בתרגום המיוחס ליונתן: "ביומו תתן שכרו" (דבר' כד, טו) – 'ביומיה תפרע ליה, או בארמ' נוצרית, בתרגום ל"נגם נקמת" (במד' לא, ב), וראה מובאות במילון של שולטסה, עמ' 163, וכן שם בתרג' אונקלוס: 'אתפרע פרענות', והשווה ז'אן-הופטייזר, עמ' 236.
- 91 ראה י' קוטשר, לשוננו כה (תשכ"א), עמ' 121.
- 92 ברוקלמן, מילון, עמ' 603.
- 93 כך הוא הנוסח בחתבי-היד, הנחשבים לאבות טקסטים. בדפ' הגירסה: "מנענעין", שהוא כבר הפירוש, ונזכר גם לפני כן בכי"ק. וראה מה שכתב ז' בן-חיים, עואג"ש, כרך ג(ב), עמ' 104, על: "טורפין לו תפילתו" (ברכ' ה, ב).

לקסיקון הפועל

הניבים (עיין ערכו), ראה למשל, ל"תפעם רוחו" (ברא' מא,ח) — 'ומיטרפא רוחיה', בתרג' (שפ/68). וכבר העמידנו י' בארטי⁹⁴ על-כך שמוצאו של טרף₂ הוא طرب = התרגש, ואין לשורש זה זכר במקרא. כך חילק גם ברוקלמן במילונו⁹⁵, ולפי בחנים נוספים (להלן) ניתן להיווכח, שיש לכך הצדקה. וראה לעיל (פרק ב, 2) על חילופי פ-ב, תופעה שאיננה חדשה ברובד זה. רשמנו גם 'טרף' נוסף בל"ח: "סכין היתה טורפת (במקדש)" (ת' מנח' ט,כג, — 2/527) = הביא לידי טרפה (סכין פגומה), שהוא דנומינטיב ישיר מ'טרפה' בהוראה המופשטת ההלכתית, הידועה מלשון חז"ל בלבד. ובלח"ב (עב2) נמצא: "ומצא עליה קורטום וטרפה" (חולין נא,א — וכן בכ"ה) = הכריז עליה שהיא טרפה. השורש מוכר, אך הגזירה חדשה, ובמילון רב-תקופתי אולי יירשם כתת-לקסמה. הוא הדין בדוגמה מתחום העיצורים הגרוניים כגון 'צהב', שידוע מן המקרא: "נחשת מצהב" (עזרא ח, כז), ומל"ח: "וצהבו פניו" (ספ-ב קמח — 195). אך בלח"א מוכר 'צהב', הרחוק בויקתו מן הקודם: "צוהב כנגד אביו בשוק" (ספ-ד שט — 348) = צעק ובא בריב. "שני כלבים... צהבו בינינו זה עם זה" (ספ-ב קנו — 209), ואין כאן משמעות הפוכה (שמחה: כעס), אלא השני הוא מיסוד 'צחב' (مَحَب) = צעקה, עלבון, שידוע גם באר"ג, כפי שהראה פרופ' בן-חיים⁹⁶. על-כן <ה> בהחלשת הגייתו של החי"ת — ראה לעיל (פרק ב, 2)⁹⁷. ויש אמנם מקורות בכתבי-יד של לח"א וגם בארמית, שבהם מתגלה עדיין השורש בחי"ת, כגון: "שמא יציח בו את בני העיר" (ת' יו"ט ב,ו — כ"ו 287)⁹⁸.

כך אפשר למצוא הומונימים כאלה בתוך לשון חז"ל. כגון: 'תרע', שהוא שורש תנייני, הגזור מן 'תרועה' "על אלו מתייעים" (תענ' ג,ה/ו) = הריע, ובתפוצה מועטת מצוי 'תרע₂': "פן יפרץ בס, שמא יתריעו" (מכ בחדש ד — 218) = יפרצו, שהוא גזירה עברית משורש הידוע בניבי ארמית אחרים⁹⁹, כתרגום ל"נתחן" ועוד, וכן 'תרע' = פתח, שער, ראה בערכם בלקסיקון.

(2) הבוחן הסמנטי

הוא הבוחן השני, כשאין בידינו כל נתונים אטימולוגיים להבחנה בין השניים ההומונימים, או כשהמשענת הגיזרנית רופפת. אך עם זאת לא ניכרת בין שני היסודות שום שקיפות סמנטית (Semantic Transparency)¹⁰⁰, רוצה לומר, שהמשמעויות של ההומונימים הן כה רחוקות זו מזו, עד שאין ביניהן שום זיקות אסוציאטיביות¹⁰¹, או שלא ניכרים ביניהם "קשרים אוטומטיים"¹⁰², ואין להניח בדרך סבירה, שהאחת התפתחה מרעותה. כך, למשל, בתוך המקרא: 'קבע' ("כי אתם קובעים אחי" —

94 ראה י' בארט ES, עמ' 27. בערבית הוראתו: להתרגש (משמחה או מעצב), והשווה במילון של Lane, p. 1835. והעיר לי בטובו פרופ' בן-חיים על דברי רס"ג ל"וגילו ברעדה" (תהל' ב,יא), המציין, "כי הערבים משתמשים ב'טרב' במקום הפחד, כדרך שמשתמשים בו במקום השמחה". וראה במהד' י"ד קאפח על רס"ג לתהלים, עמ' נו, ובתרגומו.

95 במילון הסורי, עמ' 291 (ערך טרף₂), ומצוי בסורית בהוראות דומות לעברית של חז"ל.

96 ז' בן-חיים, תרביץ יב (תש"א), עמ' 75-76. וראה שולטס, מילון, עמ' 169.

97 עיין, למשל, י' קוטשר, מגי"ש, עמ' 42-43, ומצוי בל"ח בפעלים, כגון: תהב-תחב, חדס-הדס, וראה עוד י"ג אפשטיין, במבוא, עמ' 1232-1233.

98 בכ"י ערפורט, מהד' צוקרמנדל, עמ' 22/203, עולה גירסה שונה במקום "יצחבו" (יפסידו x 1) — החלק השני חסר בכ"י. ובפעם הראשונה אף בכ"י לונדון בחי"ת: "יצחובו". ועיין ש' ליברמן, תכ"פ מועד, עמ' 949.

99 ראה, למשל, "הסהד" בקטע עברי (מכ בחדש ד — 217), או "נבהת" (=נבוש), ערכי ב, עמ' 67. ועיין על העיקרון אצל א' מרגליות, ספר ש' ייבין, עמ' 440-441.

100 ראה על מושג זה אצל אולמן G. Stern, *Meaning*, Oxford 1962, עמ' 80, וכן דן על-כך G. Stern, *Meaning and Change of Meanings*², Bloomington 1968.

101 ראה ח' רוזן, העברית שלנו, ת"א תשט"ו, עמ' 92-95.

102 כפי שכונה מושג זה ע"י ע' אורני, האוניברסיטה, כרך 16, עמ' 16-17.

מלאכי גח) אין לו קשר זיקתי ל"קובע"¹⁰³, או "אָבֶק" אינו נקשר אוטומאטית עם הפועל 'להיאבק' (ברא' לבד), מה שאין כן: "מפרקים ומאָבֶקִים... עד ראש השנה" (שביעי' ב,ב — בכי"ק ב"ת רפה) = כיסה בעפר, באבקי¹⁰⁴. כך לא נמצא זיקה של ממש בין פעלים בל"ח לשמות במקרא: 'ענב' (= קשר) בלח"א ביחס ל"ענבים", או 'קרש' (= הגלד) שבל"ח ביחס ל"קרשי המשכן" במקרא, ועוד כהנה (ראה להלן ג, 2). שום תשתית סמנטית משותפת אין בין השניים, ואין בידינו מידע אטימולוגי שיכול לתרום להוכחה ההבחנה ביניהם.

לפי זה נמצא במילון המקראי פיצול בשורשים, כגון: דבר, דלל, הלל, מלל $4 \times$ בלא אחיזה אטימולוגית ברורה, ואפילו בשורשים, שיש בהם עיצורים היכולים לעורר חשד על מעתקים פונולוגיים היסטוריים, כגון: חמר, שבר, ערב. על הסתעפויות והתלבטויות בשורש 'ערב' דן, למשל, י קוטשר¹⁰⁵, ומציין הוא בפתיחת דבריו: "השורש 'ערב' מעיד כמאה עדים מה גדולה הערכוביה בשורשים העבריים", ולא תמיד יכול היה להתבסס על מקור גיזרני שונה בין מכלול גונוני (פרט לשניים עקרוניים). בהתאם לזה מקובל ברוב המילונים, ש'ספר' מל"ח (= גזו שער, גלח — ראה כך גם בארמית בתרגומים) שונה מ'ספר' המקראי. או גבל² (= דישון אדמה) בלשון חז"ל אין לו זיקה אל 'ובל' (= דור, הפעם יובלני אישי" — ברא' ל, כ) — כל בני-זוג אלה רשומים כערכים נפרדים, אף בלי עדות היסטורית מספקת. גם סגל הביא ברשימת החדשים בל"ח את הפעלים האחרונים שהוזכרו, אך התעלם מאחרים, כגון: גרם (= to cause), פסל (: : כשר), צער, קבל (= התאונן) ועוד, שיש לפצלם ולייחד את בני-הזוג כחדשים בלח"א.

במעתקים סמנטיים אין להפריז, ויכולים אנו להסתמך רק על התפתחויות סבירות ומקובלות, כדי להימנע מלמנות פועל הומונימי בין החדשים, כגון מעברים ממוחשי למופשט ('אסר' = קשר = 'אסר') (forbid =), צמצום או הרחבה (לעתים לענייני הלכה)¹⁰⁶ וכיו"ב. נמצא גם מעברים מתחום מלחמה למשפט כגון: 'טען' ("מטעני חרב", 'ישע' יד, יט = מדוקרים), ובל"ח טען טענה משפטית¹⁰⁷. וכן אם, למשל, נמצא מעתק מקביל בהשוואה ללשון אחרת: 'מרק' = ניקה וצחצח, ומצוי בל"ח "מרק את המלאכה" = גמר אותה¹⁰⁸, וכך באנגלית: polish צחצח, אבל polish off — גמר מהר¹⁰⁹. ויש להודות שמצויות לעתים גם הוראות מנוגדות לפועל אחד¹¹⁰ בתוך לשון אחת או בהשוואת לשונות שמיית זו לזו (אבה — בערב: סירב, שכח — בארמ': נמצא, שרב — בערב: שחה). כך תמצא בל"ח 'סרב' = 1) מאן, ויש לו יסוד במקרא, 2) ביקש הרבה, הפציר — ראה ערכו. לעומת זה קלסן, — במקרא לגנאי ובל"ח קלסן, לשבח, יסודות שונים הם, והשני מיוונית — ראה לגיל ובערכו. משום כך יש להיזהר מפני קשרים מדומים, כגון: שמד, (= השמיד, השחית) לעומת שמד² בל"ח (= המיר דת). שהוא לכאורה השמדה רוחנית: "בת בילגא שנשתמדה, והלכה ונישאה" (ח' סוכה ד, כח).

- 103 כך לא נראית זיקה בינו לבין 'קבע', המצוי בלשון חז"ל, כגון: "ק בע שלושה מסמרים בארץ" (כלים ו,א), או לקבוע דבר, מקום או זמן: "וקוב עין את החדש לדורות" (מכיל' דפסחא א — עמ' 6) דומיהם, ראה מילונים.
- 104 ראה פירושו של אלבק, השווה ש' ליברמן, תכ"פ זרעים, עמ' 494, הערה 82. השווה, א"ה וייס, משפט לה"מ, עמ' 49, שאף הוא מפרידו מן הפועל המקראי.
- 105 י קוטשר, מלים, עמ' 83-86.
- 106 על שינויים בקטגוריות אלה בין המקרא ללשון חז"ל מעיר גבי"ע צרפתי בלשונונו כט (תשכ"ה), עמ' 238 ואילך. ועל העיקרון כבר עמד אולמן, עמ' 220 ואילך.
- 107 השווה י קוטשר לעניין קבל² (בערכו), וראה מלים, עמ' 91. כך תמצא את המלה 'פולמוס', שמקורה ביוונית *πόλεμος* = מלחמה, קרב בחיל כבד, וחדרה בהוראה זו לל"ח, כגון: "בפולמוס שלאספסינוס" (סוטה ט,ד), וברבות הימים הפכה אצלנו להוראת ריב, ויכוח (=מלחמת דברים).
- 108 ראה במילון יאסטרוב, עמ' 846 ב, הוראות 1-2.
- 109 י קוטשר, תרביץ יט (תש"ח), עמ' 58.
- 110 השווה עתה י בארר, J. Barr, Comparative etc., pp. 173-177.

לקסיקון הפועל

"בישראל משומד הכתוב מדבר" (מכ משפ' כ — 324). אך לפי הדעות הרווחות לפנינו יסוד חדש, או מן שפעל של 'עמד' (*שעמד < שמד, בנשילת העיין, בסורית 'עמד' = גם לטבול להמרת הדת)¹¹¹, והן לפי הסברה כיום, שמוצא שמד, מסורית (= נידה, שם בחרם) או ממנדאית (= הלך שולל אחרי מנהגי מניות)¹¹². מכל מקום בולט הוא, ש'שמד', נעלם מלח"א למרות תפוצתו המרובה במקרא. בדוגמה אחרת רצו למצוא קשר, לכאורה, בין צלל; "צללו כעופרת במים אדירים" (שמ' טו, י) לבין צלל, בלשון חז"ל: "צללו (המים)" — ת' נידה ג, יא; "יין צלול" — ת' תרו' ד, ג (בכ"י ו גם: צולל), כי היין נעשה צלול על-די שהשמרים שוקעים בו, צוללים (ראה במילונים). הקשר גם כאן ודאי מקרי ומדומה, ועיין במאמר של דרייבר¹¹³, המבחין בין שישה סוגי 'צלל' בשפתנו.

מאותו אספקט אין לקשר בין שמן, שורש תנייני שנוצר בלח"א, והרגיל בצירוף 'משמן בין, לבין 'שמן', המשותף עם המקרא. כגון: "ר' עקיבא אומר משמן מים ביניהם" (בכר' ב, ו, והשווה ת' ב"ק ג, ז). יש חוקרים ופרשנים המנסים למצוא זיקה בינו לבין 'שמן' כאילו בהוראה של החליק, השווה בין המיתדיניים¹¹⁴, והדבר נראה מלאכותי. ניכר שיש קשר בין שמן² אל 'שום' = אמד והעריך, שומא. ראה: "מלמד ששמן לניזק בכסף... משמן בין ביניהן" (מכ דרשב"י כא, לה — 188), ובהמשך ברייתא בבבלי הדנה בעניין דומה נמצא: "אחרים אומרין עושין שומא ביניהם" (ב"ב קז, א)¹¹⁵. מסתבר, כי עקב ריבוי השימוש של 'שום' בבניוני רבים ("שמין") נתפסה הנו"ן מסיומת הריבוי כשורשית, ונוצר הפועל החדש, המשמש אך ורק בבניין פיעל כנ"ל ובהצרכת 'בין'. ראה עוד בלקסיקון, ערך שמן, והשווה גם 'נמן', שנוצר מנו"ן תחילית בלתי שורשית.

רק לעתים נדירות ניתן למצוא חוליה מקשרת בין משמעויות רחוקות זו מזו, שלא ניכרת שקיפות סמנטית ביניהן. כך הוכיח, דרך משל, פרופ' ז' בן-חיים לעניין: באר = חפר < כתיבה (על אבן, חקק) < פירש; הוסברו המעברים, והחוליה החסרה נמצאה בשומרנית¹¹⁶. אך קשה להכריע, למשל, בעניין 'ססה' המקראי (= שדד בזו). ורואים בו פועל אונומטופיא¹¹⁷. פרופ' מ"צ קדרי הציע לפניי להעדיף א/ב = ספרא אמור כ, ו — קד4), ורואים בו פועל אונומטופיא¹¹⁷. פרופ' מ"צ קדרי הציע לפניי להעדיף כאן מעבר סמנטי: שדד < התנפל < הביא את... להתנפל. אך בהצעה זו אין הסבר לשינוי הבניין וההצרכות. החוליה המקשרת חסרה בפועל, ואף ניכר, כי ססה, החייחוד לגירוייה של חיה בלבד להתנפלות. עוד יש להעיר, כי ססה, נעלם מלח"א. לפיכך נשאר בספק.

קווים אלה אמורים, כמובן, גם לגבי הומונימים, שנצטברו בתוך לח"א עצמה (שיתחילו בלקסיקון בספרה 1) ומפוצלים לשניים, כגון: גסט, ספת, סרק, ערס, קטם, קפל, שדל, שלק ועוד.

- 111 ראה בהערות לערכו (שמד²) במילון בן-יהודה, עמ' 7224 א. נגד הנחה זו העיר י' קוטשר, מחקרים, עמ' 50, וגם פרופ' ח' רבין הביע לפניי את ספקו על הדעה הזו.
- 112 ראה מילון מנדאי (דרוור-מאצוק), עמ' 469 ב.
- 113 G. R. Driver, ספר באומגרטרנר (1967), עמ' 62.
- 114 ראה יאסטרוב = to smooth והשווה מ"צ סגל, דקדוק לה"מ, סעיף 178², וח"י קאסאווסקי מסביר בקונקורדנציה למשנה: "בעל הזכיות נוטל את היפה ואת השמן". ועיין ברש"י ב"ב קז, א.
- 115 הסברה היא, שמוצאו של 'שום' הוא מאכדית samu = מחיר, הידוע גם כפועל: לקבוע מחיר, השווה גם טור-סיני במילון ב"י, עמ' 6972 ב, הערה 1. אמנם ראה עתה את פקפוקו של ז' בן-חיים על כך בלשונונו לה (תשל"א), עמ' 245, הערה 9.
- 116 ז' בן-חיים "תרומת מורשת השומרונים" (1968), עמ' 66. וראה גם בספר באומגרטרנר, עמ' 23-24. ועיין לאחרונה בדוגמה נוספת שלו (מלאך-מלאכה) בספר זיכרון לח' ילון, עמ' 46-52.
- 117 ראה במילון בן-יהודה, עמ' 7334, הערה 4, והשווה במילון יאסטרוב, עמ' 1608 א. הוא לא הוכח בין החדשים ברשימתו של מ"צ סגל, דקדוק לה"מ (עמ' 107-108), אע"פ שבסעיף 170 מציין הוא בצדק, כי ססה, המקראי נעדר מלשון חז"ל.

לבעיות מילונאיות

(3) בחנים לשוניים אחרים

על-פי התרשמות רחבה, שנסתמנה תוך כדי בדיקת עשרות פעלים משותפים, ואחרי עיון בחומר החדש כולו, שנצטבר בהשוואות למקרא מחד גיסא ובקשריו לניבי הארמית מאידך גיסא, ניתן להצביע על שני קריטריונים נוספים, שיכלו להנחות בהבחנה בין פעלים הומונימיים ביחס שבין שני הרבדים, מקרא ול"ח. יש להדגיש, כי אין הם באים תמורת הראשונים, שהוזכרו בשני הסעיפים הקודמים, אלא בצמוד להם, ובכוחם להועיל להכרעה, כאשר הנתונים המקובלים או אחד מהם אינם מספקים או רופפים.

א. הפועל יכול להיחשב כחדש בל"ח, אם הוא ידוע בתפוצתו בניבי הארמית במשמעות זו, ולעומתו ההומונים לו המקראי אינו בשימוש בארמית, ובתרגומי המקרא הוא מיתרגם בשורש אחר. קו זה בלט גם בפעלים שהוזכרו לעיל בקריטריונים הקודמים, והצטרף לשניהם או לאחד מהם. למשל: 'ספר' או 'פרע' המקראיים מתורגמים בשורש אחר, ולעומתם מקביליהם ההומונימיים בלשון חז"ל, ידועים גם מן הארמית באותה הוראה ורגילים בתרגומים.

ונקודה נוספת המשלימה אותו עניין. חדירת הומונימים בשלבי התפתחות הלשון היא למעשה מפליאה, שכן הלשון מנסה במרוצת הדורות להשתחרר מהומונימים ומהומופונים המכבידים עליה, ואין היא באה עוד להוסיף על הקיימים. בתקופה הנידונית, מוסברת היטב חדירה כזו של "מתחרה" על אף האמור. אם כפי הנאמר, אפשר לראות בארמית את מקור ההשפעה, הרי היא דחקה בד בבד את ההומונים בן-הזוג המקראי, שלרוב נפלט מן הרובד החדש. באותה מידה אפשר להניח, שהפועל הארמי הצליח יותר בחידירתו, מאחר שהקודם המקביל כבר נעלם, ונשאר למעשה כרוכד הקדום בלבד, בדרג ספרותי מרוחק שבכתב. סכנת ההומונימיות נחלשת כך או נעלמת. ראה כך שמד, או שסה, שהובאו בסעיף הקודם, נעלמו בל"ח.

כך, למשל, גם גרם, המקראי (= לעס ושבר עצמות) נעלם בל"ח, ועולה גרם, (= סכב, היה סיבה לדבר). המצוי בארמית לרוב, ואין שניהם משמשים זה בצד זה. הוא הדין מחק, (= מחץ) "מחקה ראשו" (שופ' ה, כו)¹¹⁸, שאיננו עוד בשימוש בל"ח, ועולה מחק, (= מחה) הידוע מניבי ארמית אחרים ובתרגומים. כך רמזנו לעיל, כי קלס, (= שבח), שמוצאו מיוונית והיה שגור בה בקשרים שונים, כפי שהראה פרופ' ליברמן¹¹⁹, הצליח לחדור ללשון התנאים ונקלט גם בניבי ארמית של א"י (ובתלמוד בבלי), ואילו קלס, המקראי (= לבזות) נעלם. וראה גם בהערות ל'בדק' (חפש, חקר)¹²⁰. ודוגמה מפועל רבעי: קלקל, (= השחית, חיבל) ידוע אף הוא בהוראה זו מניבי ארמית מערביים (כולל תרגומים) ומזרחיים ושגור לרוב בל"ח, ולעומתו קלקל, המקראי בלתי מחוור ומרובות ההתלבטויות בהסברו, והוא מתורגם בדרכים שונות (כגון: ביחו' כא, כו) — "קלקל בחצים", או קהל' י, י — "והוא לא פנים קלקל"¹²¹, ולא נראית זיקה בין השניים. לשימוש בל"ח יש אולי רמז בביטוי שבמקרא "בלחם הקלקל" (במד' כא, ה)¹²².

118 עיין 'קוטשר מלים, עמ' 49-50, שיסודו כנראה 'מחא'. והשווה, C. Rabin, *JJS* (1955) p. 133 n. 46. וראה גם ואגנר, עמ' 74, והביבליוגרפיה המוזכרת שם.

119 ש' ליברמן, "קלס-קלוסיך", עלי עי"ן, ירושלים, תש"ח-תשי"ב, עמ' 75-82, וראה הערת 'קוטשר, ערכי, כרך א', עמ' 31 (סעיף 7).

120 בהוראה המקראית מצאתי פעם אחת כפועל ב"סדר עולם רבה" כד (הוצ' רטנר, עמ' נד): "אותה שעה בד ק יאשיהו את הבית" (=תיקן), אך הוא קשור לעניין "בדק-הבית" במקדש.

121 'קלקל' שבספר קהלת אינו מחוור כל צורכו בהקשרו, ויש מילונים מקראיים המפרידים בינו לבין קודמיו. ראה במילון GB ובמילון בן-יהודה, עמ' 5977 (ובהערותיו), וכן בפרשני המקרא (רד"ק, ראב"ע). וראה לשוננו ח (תרצ"ו), עמ' 55.

122 בתרגום השומרוני לפסוק (מהד' ברילל, עמ' 183): 'בלחמה ד א ק ל ק ל'; בתרגומים היהודיים (וכן בתרג' ניאופיטי): דמיכליה קליל. בשאר פסוקי המקרא (כולל ירמ' ד, כד) אינו מתורגם קלקל, בשורש קרוב. פרט לתר"כ בקהלה י, י — אך התרגום שם דרשני ואינו מילולי.

לקסיקון הפועל

יש לעתים, שההומונים ממשיך אמנם קיומו גם בספרות התנאית בצד החדש, אך ניכר גם כאן בעליל, שהשני נפוץ בארמית, ואילו הראשון המקראי אינו מוכר בשום ניב ארמי ומיתרגם בשורש אחר. כך, למשל, חצה, (= חילק לשניים) הוא 'פלג' בארמית גם בתרגומים, והנה נוסף בלח"א חצה, בהוראה שונה מקודמו: ניקר, והוא מצוי בשימוש זה בארמית גלילית ובסורית (ראה בהערות לערכו). דוגמות: "נוטל אדם קיסם לחצות בו שניו" (ביצה ד, ו = ח' יו"ט ג, יח) "ולא יקטמנו (בשמים) לחצות בו שניו" (ח' שבת ה(ו), י — צוק' 24/116) = ניקר כדי לנקות משיירי מזון. בדפוסים נעלמה צורה זו באותו צירוף, שאולי כבר לא הובן כהלכה, ונמצא בהם: "ל ח צ ו ן ב ו שניו" (במשנה שם, וראה בבלי ביצה לג, ב). הוא מופיע גם בבניין פיעל בלח"ב: "מחציץ את השניים" (בר"ר נו — 602, לפי כ"י וט/30), במקורות אחרים: מחציץ¹²³, ואין צורך להניח, כי 'מחציץ' הוא בדרך הפלולוגיה כדין צוננין < צוננין¹²⁴. וידוע בארמית גלילית ובסורית. וראה, למשל, בתרגום ל"יקרוה ערבי נחל" (משלי ל, יז) — 'נחצוניה'.

קפא, מצוי גם בלח"א ואינו רגיל בארמית (במקומו: גלה, קרש), ובארמית מתגלה קפה(א) הומונימי לו = צף ועולה, למשל בת"י ל'ויצף הברזל" (מל"ב ו, ו) = 'וקפא ברזלא'. וראה בלח"א: "סאה תרומה שנפלה על-פי מגורה וקפה (ברפ': וקפאה) וקפנינה" (תר' ד, יא) = אם צפה... יסירנה (אלבק). ורגיל בעיקר בפיעל השולל (privative): "היין משיקפה, אף על-פי שקיפה, קולט מן הגת" (מעשר' א, ז). ונמצא גם בסיומת אל"ף, כגון: "המקפא" (מעשר' ד, א — כ"י פ). בשומרנית = לשון התרוממות ועלייה (בפיוטים), ו'רקיע' = קפאיה, וידוע גם מארמית מזרחית¹²⁵. אין מקום לאחד בין השניים, כאילו כל הקופא ביין צף ועולה למעלה¹²⁶. והשווה עוד, למשל, לעניין 'זמם' (= חשב מחשבה רעה) המקראי, שהצטמצם בלח"א לעניין 'עד זומם', ואיננו כן בתרגומים, לעומת זה מצוי בלשון חז"ל זמם; "זומם את (פי) הבהמה" (תר' ט, ג). מארמית ידוע השם 'זממא' (= מתג, רסן לסגירת הפה) בתר"י, בסורית ובמנדאית — ובערב' נַץ = קשר, חסם. אין להם דבר עם 'זמם' שבמקרא.

ב. לאלה מצטרף סימן היכר נוסף (ולפעמים, כאמור, חוברים יחדיו שני קריטריונים). יחד עם הריחוק בין השניים בהוראה, עד כי אין ביניהם שום שקיפות סמנטית, בא גם שינוי בצורני הנטייה — בבניין, בדרכי הצירוף או בהצרכות. אין אמנם להתעלם מן העובדה, שישנם פעלים המשוחפים לשני הרבדים, שדרך שימושם בלח"א השתנה. אך כל אלה אמורים, כאשר לא חל שום שינוי אובייקטיבי במשמעם. כך, למשל, משמש הפיעל במידה רבה בל"ח במקום קל, כפי שהראה פרופ' ז' בן-חיים¹²⁷, כגון: חסך, יעץ, מתח, וכן: רוחשות — מרחשות, פורש — מפרש (בשי"ן שמאלית), ושינויים אחרים, כמו: מכשילן — מכשלן¹²⁸, או ההפעיל שבא לרוב בל"ח בהוראת הקל: רוחץ — מרחיץ, טובל — מטביל, טמן — הטמין, טען — הטעין, רב — הריב¹²⁹ ודומיהם, ובמקרים אלה גם לא נעלם צורך הנטייה המקראי. אך לעומתם, אם בין הפעלים בעלי אותו שורש אין קשרי משמעות, ואין בהם שום מבעים לגיווני פעולה, ועם זאת ניכר בשימושם שונה בבניין או בדרכי הצירוף, יש ביסוס נוסף לחשד, שמקורם שונה ועלינו לדונם כערכים עצמאיים. ואמנם מוכח לרוב, שהייתה זהירות מסוימת להבחנה בין שני הפעלים על-ידי השימוש בדרכי נטייה שונים. גם זו אחת הדרכים, שבה מונעים הדוברים את

123 ראה 'ואין מחציץ בה את השניים' (חולין טז, ב = ירוש' שבת ח, ו — יא 3).
 124 ח' ילק, פרקי לשון, עמ' 112, הערה 20.
 125 יאסטרוב בערכו, והשווה גם דברי א' מרגליות, ספר ש' ייבין, ירושלים תש"ל, עמ' 446-447. וראה במילון מנדאי, דוור-מאצוק, עמ' 414 to float on (צוף), וגם להטות או לצבור לערימה.
 126 עיין, למשל, דעת טור-סיני, במילון בן-יהודה, עמ' 6059, הערה 2.
 127 ראה לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 236 ואילך, ולפי בדיקותיי נראה לי, שאין מקום להתנגדותו של ח' ילק לדעה זו. ראה מבוא, עמ' 183-185.
 128 עיין 'קוטשר, ערכי א, עמ' 72, וראה גם מ' בר-אשר, מבוא למשנה כ"י פס, עמ' 16.
 129 עיין מ' מורשת, 'הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל', בר-אילן יג (תשל"ו), עמ' 249-281.

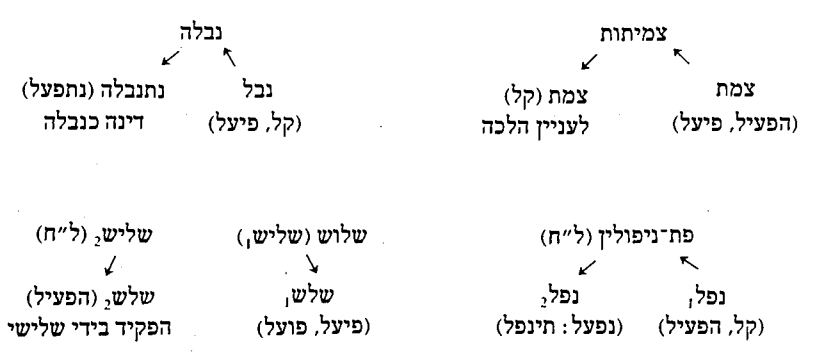
לבעיות מילונאיות

ההומונימיות האפשרית המפריעה¹³⁰, ויכולה היא ללמד גם על מקרים, שהביסוס האטימולוגי אינו איתן בהם. כך, למשל, ליווה חשד זה את ההכרעה לעניין צהב₁ — צהב₂ (לעיל, עמ' 54). צהב₁ בא הרבה בל"ח בזיווג עם "פנים", ו"צהב₂" (= כעס) גרר אובייקטים במילות יחס שונות, והוכח אח"כ שיסודו מ'צחב'. ואף בתוך לשון המקרא, למשל, בעניין שרף₂ — סרף היה בשימוש הנדיר בפועל "ומסרפו" (עמוס ו, י) כדי לרמוז, שיתכן ולפנינו שורש שונה. ואמנם הוכיח פרופ' י' קוטשר¹³¹, כי הוא קשור לעניין בישום המת, מלשון שרף, עצי-קטף, המצוי גם בספרות התנאית.

ניווכח בדבר מדוגמות אחדות בהשוואת שני הרבדים (רובם נזכרו בדיונינו לעיל):

ארב ₁ (= התגושש) — נפעל (1)	טרף ₁ (= רמס ודרס) — קל, נפעל (הפעיל?)
ארב ₂ (= הסיר ארב) — פיעל, התפעל	טרף ₂ (= נדנד, נענע) — פיעל, נתפעל (נפעל?)
ארג ₁ (= to weave) — קל, נפעל	קבל ₁ (= receive) — פיעל, הפעיל (בל"ח גם: פועל ונתפעל)
ארג ₂ (= נימר) — פיעל	קבל ₂ (= התאונן) — קל (בלבד)
בקר ₁ (= בדק, התבונן) — פיעל, פועל	שמד ₁ (= איבד, השחית) — נפעל, הפעיל
בקר ₂ (= פקר, הפקיר) — הפעיל, הפעל	שמד ₂ (= המיר דת) — פועל, נתפעל
זבל ₁ (= דור) — קל	שמן ₁ (= היה שמן) — קל, הפעיל (1)
זבל ₂ (= דישן בזבל) — פיעל, פועל	שמן ₂ (= אמד, שום) — פיעל ("משמנים ביניהם").

יש מקום כאן להעיר גם על התופעה מתחום יצירת פעלים חדשים גזורי-שם. השוני בין השניים שבשני הרבדים איננו עקב התפתחות סמנטית סדירה וסבירה, אלא בעקבות דנומינציה חדשה בל"ח א מאותו שם או משם הקרוב לפועל הקודם בשורשו או בהוראתו. רק בתשתיתם היו אולי הפעלים ממקור אחד, והקשר ביניהם הוא לעתים פסידו-סמנטי. מן השרטוט הסכימטי להלן אפשר להיווכח, כי לשני הפעלים יש זיקה ברורה אל השם שלמעלן, אך בינם לבין עצמם נוצר מרחק.



130 לעתים זה קורה באותו שורש, כמו "רצה עונש / עוון" בלשון ימינו, לעומת "רצו את עונם" במקרא, כדי להרחיק מ"רצה" בבנין קל (=חפץ). במקרה זה שני הצירופים קיימים אמנם ברבדים שונים. וראה עתה על "בידול הומונימים" אצל גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים תשל"ח, עמ' 110 - 111.

131 י' קוטשר, לשוננו כא (תש"ו), עמ' 255-257. ובלח"א בת' מקר' ו (1), כא — 22/659: "שורפה (סירפה) בשרף" = סכה בשרף.

מתגלה בבדיקה, שבערבית מצוי השורש ذير = זיבל¹⁴⁰, לפיכך 'דייר' אינו גזור מ'דיר' דווקא ('דור' = גור הוא ذير), ואמנם פרופ' י' פליקס מפרש: "זיבול השדה בשיטה מיוחדת על-ידי סהר"¹⁴¹ (הרכבה זמנית של הצאן לזיבול במבנה נייד). ואין להטיל ספק בתיאוריה זו (ולדמן, שם), שכן יש הבחנה בין דיר לסהר, והפועל 'דייר' הוזכר תמיד ליד סהר ולא ליד דיר¹⁴². לפנינו לפיכך פועל עצמאי חדש, ואין לסמוך תמיד על קשרים אוטומטיים באמצעות חוליות של גזירות שמניות.

ניתן אפוא לסכם בסיום פרשה זו, כי במקרים רבים אין לראות בפעלים המשותפים ללשון מקרא וללשון חז"ל התפצלות הוראות משורש אחד קדום, אלא עלינו להניח בהכרח, שלפינו יסודות שונים, אם מתקיימים בהם התנאים שהבהרנו לעיל או חלקם. גם אם נבצר מאתנו להגיע אל נתונים אטימולוגיים ברורים לקביעת ההכרעה, מן הראוי לבדוק את המקרה באור הבחנים, שהוצגו ושהודגמו בפרק זה. מ"צ סגל, בהציגו את רשימת החדשים העלים את דרך הכרעותיו (ראה במבוא), אך מסתמן מן החומר, שלא בדק כהלכה את בעיית ההומונימים. במספר לא זעום של מקרים נגרר אחרי מילונו של יאסטרוב, שלא הקפיד על אטימולוגיות¹⁴³, וכלל פעמים רבות תחת ערך אחד הומונימים, שגזירונם שונה בבירור או שאין ביניהם שום שקיפות סמנטית. ודאי לא עמדו נגד עיניהם שיקולים נוספים, שנסקרו בפרקנו. אגב השוואת ההומונימים בין שני הרבדים נוכחנו, כי השיקול אודות המקור הארמי עבר כחוט השני בין הקריטריונים של בדיקותינו, ויש בו לעתים קרובות כדי להכריע בדבר צירוף ההומונימים הבעייתי אל אוצר הפועל החדש שבלשון התנאים.

5. מעמד הבינוני והערות נוספות

לצורך הרישום של ערך (שורש או שורש פועלי) התחשבנו בקיומה של צורה נטויה באחד הבינוניים, אפילו אם הפועל נמצא במשקל הבינוני הפועל בלבד¹⁴⁴. הבינוני הפועל בקל ואף הבינוני בפועל מציינים תכונה קבועה, אך מביעים גם תוצאה או מצב, ואינם רק בבחינת "תואר", לפיכך יכולים הם לשמש עדות לקיום שורש פועלי, במיוחד אם ידוע, שקיים מהם פועל ברובד אחר של לשון חכמים או בארמית. ויתרנו רק על מקרים, שהוכח בבירור, שהם משמשים תואר בלבד; גם בשאלה זו לא מצאתי אחידות במילונים, יש שיביאו צורות מסוימות בערך נפרד כ"תואר", ואחרים יכללו אותו מקרה במערכת הפעלים¹⁴⁵. לא כללנו כערך חדש, אם נמצא רק בבינוני הפועל המשמש כשם עצם. למעשה לא נתקלנו במקרים, שהצדיקו להיכנס לבעיה; הבאנו את "מוקס", המשמש במקומו כפרדיקאט, הוגן-הגון, גוסס, וראה 'עמה'. הממצאים מבינוני פעול רבים הם יותר, כגון: אפוך, דפון, הוצין, זפופות, חנונות, ככולות, ככונות, כעור, סבור, פתוך, רטושין, רמוצין, רצומות, שוע, תדור; או בינוני בפועל: מבורך, מקולס; ובהופעל: מומחה.

לא הבאנו ערכים מיוחדים בעיקבות שינוי גוונים של גזרות, שהם אולי מסורת נטייה שונה או לעתים תוצאת ניקודיו של הנקדן. כגון חילופי חולם (o) ושורק (u): "עד שיחולו" (שביע' א, ח/ט) = שייעשו חולין, והשורש הוא 'חלל', ילון ניקד: חלו. וכן "יכול לחוץ ולאכל" (עירו' ג, א)¹⁴⁶ = חצץ, ולא כפי השינוי בדפ': "יכול לילך לחוץ" כתיאור מקום. וראה: לחוף, לגור = לחף, לגר, אבל לצוק בא תמורת

140 ראה Lane pt. 3. p. 990a.

141 י' פליקס, החקלאות בא"י, עמ' 112-115.

142 פליקס, שם, עמ' 113, הערה 181.

143 עיין י' קוטשר, ערכי א, עמ' 7-6.

144 כך מצאתי, שהוחלט לנהוג לגבי המילון ההיסטורי (לפי העבודה באקדמיה). אבל ראה לעומת זה מ' גושן-גוטשטיין, מבוא למילונאות, עמ' 251 (סעיף 405).

145 את "רמוץ" הביא גם סגל כחדש, והשווה למשל: פגום, פתוך, שחול במילונים של ב"י ושל יאסטרוב.

146 וראה ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 522.

לקסיקון הפועל

ליצוק (ראה ערך 'צוק') כחילוף ע"ו-פ"י (יצק). ולהיפך מן הקודמים ראה: "לְחֹב בעצמך" (ברכ' א, ג/ח — כ"ק) = לחוב, והוא ע"ד הכפולים. "הגין על בניו" (ת' סוטה ד, ה = מכ בשלח פתיח' א), וייתכן שהיו"ד לכתוב מלא של צירי, וראה "המטל טפים עבות" (מקו' ת, ג — כ"ק). ומסוג אחר: "ובניו מציבין ברעב" (ת' תעני' א, ח — לפי כ"ו) = צבין ברעב, נפוחין — עירוב גזרות ע"ו ל"ל¹⁴⁷. וכן בצורות מל"י שהזדהו עם ע"ו: "זכין" (ת' כתו' ג, א), "כוכבים רדים ושולטים" (ספ-ד מז — 5/106). ע"ד זנים, ואולי הם כמשקל פעל: פָּבָה, עָמָה. לעומת אלה יש להכיר כשורשים חדשים שבאו בהטייה ע"ד הארמית את: אפק, הלקט ("מהלקטין").

147 ראה אפשטיין, מבוא 96, והשווה בשומרונית, עואנ"ש ג(ב) 64, 169. ושינויי הפעיל = קל מצויים.